

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет дошкільної і технологічної освіти
Кафедра дошкільної освіти

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри

_____ Ковшар О.В.
«__» _____ 20__ р.

Реєстраційний № _____
«__» _____ 20__ р.

РОЗВИТОК ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ
ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ ЗАСОБОМ АРТ-
ТЕРАПІЇ

Кваліфікаційна робота студентки
групи СОМ-22
ступінь вищої освіти «магістр»
спеціальності 016 «Спеціальна освіта»
Гориславець Тетяни Миколаївни

Керівник доктор філософії, старший викладач
кафедри дошкільної освіти
Курєнкова А.В.

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ECTS _____ Кількість балів _____

Голова ЕК _____

(підпис) (прізвище, ініціали)

Члени ЕК _____

(підпис) (прізвище, ініціали)

_____ (підпис) (прізвище, ініціали)

_____ (підпис) (прізвище, ініціали)

_____ (підпис) (прізвище, ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	2
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ЗВ'ЯЗНОГО ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗНМ.....	5
1.1. Психолого-педагогічна характеристика дошкільників із загальним недорозвитком мовлення.....	5
1.2. Специфіка розвитку зв'язного мовлення у дітей дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення	10
1.3. Аналіз програм логопедичної роботи з формування зв'язного мовлення дошкільників з загальним недорозвитком мовлення	14
Висновок до першого розділу.....	24
РОЗДІЛ II. ДІАГНОСТИКА ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ.....	26
2.1. Організація та зміст діагностики комунікативного мовлення дошкільників із загальним недорозвитком мовлення.....	26
2.3. Аналіз результатів діагностики рівнів зв'язного мовлення у дітей дошкільного віку з із загальним недорозвиненням мовлення	30
Сформованість навички переказу прослуханого тексту у дітей з загальним недорозвиненням мовлення	30
Висновок до другого розділу	34
РОЗДІЛ III. ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ АРТ-ТЕРАПІЇ В ЛОГОПЕДИЧНОЇ РОБОТИ ДЛЯ РОЗВИТКУ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ ДОШКІЛЬНИКІВ З ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ... 	35
3.1. Зміст роботи з розвитку зв'язного мовлення дошкільників із загальним недорозвитком мовлення з використанням елементів арт-терапії	35
3.2. Визначення ефективності арт-терапії у розвитку зв'язного мовлення дітей дошкільного віку з корекції зв'язного мовлення дошкільників із загальним недорозвитком мовлення	47
Висновок до третього розділу.....	52
ВИСНОВКИ	54
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	57
ДОДАТКИ.....	62

ВСТУП

Проблеми розвитку мовлення в дошкільному віці в сучасному суспільстві стають все більш актуальними і обтяжливими завдяки виявленню широкого спектру розладів у мовленнєвій сфері у дітей. Дошкільний період є критичним для формування мовленнєвих здібностей дітей, а саме зв'язного мовлення, і від успішності цього процесу залежить подальший розвиток кожної особистості. Особливо це стосується старших дошкільників із загальним недорозвитком мовлення (ЗНМ), що включає в себе різні аспекти порушень мовленнєвого розвитку. Зростаюча кількість дітей з ЗНМ, свідчить про необхідність розробки та впровадження ефективних методів та засобів корекції.

Арт-терапія в останні роки отримала широкий розповсюдження в різних галузях психології та педагогіки, в тому числі й як засіб корекції різних розладів, включаючи мовленнєві порушення. Використання мистецтва та творчості для покращення комунікативних навичок у дітей із загальним недорозвитком мовлення є актуальною та перспективною галуззю дослідження. Арт-терапія, а саме ізотерапія, дозволяє поєднати процес корекції мовленнєвих порушень з творчістю, розвиваючи креативні та емоційні аспекти особистості дитини.

Питанню дошкільної освіти дітей із порушеннями мовлення присвячені доробки Н. Гаврилової, Е. Данілавичюте, В. Ільянкової, Л. Коваль, Ю. Рібцун, А. Савченко, Є. Соботович, В. Тищенко, М. Шеремет та ін.

Проблема використання арт терапії в роботі з дітьми з порушеннями мовлення висвітлена в дослідженнях О. Бреусенко-Кузнєцова, Ю. Бугера, О. Вознесенської, В. Драганчук, Л. Лебедевої, Н. Михайлової, Д. Соколова, С. Харенко та ін.

Специфіці корекційно-логопедичної роботи з дошкільникам із ЗНМ присвячені роботи О. Боряк, С. Коноплястої, І. Марченко, А. Курєнкової, Н. Пахомової, Ю. Рібцун, М. Шеремет та ін.

Проте на сьогодні нами не виявлено достатньої кількості досліджень щодо використання елементів арт-терапії в корекції зв'язного мовлення дошкільників з ЗНМ, що і стало **метою нашого дослідження**: перевірка ефективності використання ізотерпії, в розвитку зв'язного мовлення дошкільнят із ЗНМ.

Відповідно до мети дослідження висувуються наступні завдання, об'єкт та предмет нашого наукового вивчення.

Завдання дослідження:

- вивчити стан досліджуваної проблеми в теорії і практиці спеціальної та інклюзивної освіти;
- визначити рівні сформованості зв'язного мовлення дошкільників із загальним недорозвитком мовлення;
- впровадити використання ізотерпії в логопедичні заняття з дошкільниками з загальним недорозвитком мовлення;
- перевірити ефективність впровадження ізотерпії в логопедичні заняття з дошкільниками з загальним недорозвитком мовлення.

Об'єкт дослідження мовленнєвий розвиток дошкільників із загальним недорозвитком мовлення.

Предмет дослідження: розвиток зв'язного мовлення дітей дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення засобом ізотерапії.

Методи дослідження: теоретичні (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення), емпіричні (спостереження, бесіда), педагогічний експеримент (костатувальний, формувальний), статистичний метод (кількісні показники).

Практичне значення одержаних результатів: Матеріали дослідження можуть бути використані вчителями-логопедами в процесі корекційно-розвивальної роботи з дітьми старшого дошкільного віку із ЗНМ. Окремі арт-терапевтичні техніки можуть застосовуватися вихователями на заняттях з образотворчої діяльності. Результати дослідження можуть послужити основою для методичних рекомендацій та сприяти поширенню практик арт-терапії в освітніх та реабілітаційних установах.

Експериментальна база дослідження LD-med центр реабілітації здоров'я і навчання (Польща).

Апробація результатів роботи:

- III Всеукраїнській науково-практичній конференції «Дошкільна освіта: проблеми, пошуки, інновації» (11-12 травня 2023 р.) м. Кривий Ріг;
- The 12th International scientific and practical conference «Science and technology: problems, prospects and innovations» (September 1-3, 2023) Osaka, Japan.

Публікації:

- «Використання арт-терапії у логопедичній роботі з дітьми з ЗНМ (тези);
- Організація та зміст діагностики комунікативного мовлення дошкільників із ЗНМ (тези).

Структура роботи: вступ, три розділи, висновки з розділів, загальні висновки, список використаних джерел (39 джерел), додатки. Загальний обсяг роботи – 71 с.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ЗВ'ЯЗНОГО ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗНМ

1.1. Психолого-педагогічна характеристика дошкільників із загальним недорозвитком мовлення

Загальне недорозвинення мовлення - складний мовленнєвий розлад, при якому в дітей відзначається порушення формування всіх компонентів мовленнєвої системи, що належать до її звукової та смислової сторін, при цьому слух та інтелект залишається збереженим [38].

Діагноз «загальний недорозвиток мовлення» є одним із найпоширеніших серед дітей. При цьому, дана патологія може бути як самостійним порушенням, так і входити до складу більш складних: дизартрія, алалія, афазія, ринолалія [12].

Етіологія ЗНМ різноманітна і може бути обумовлена, як спадковою схильністю, так і соціальним середовищем. Неприятливі впливи на плід протягом внутрішньоутробного періоду розвитку, у період пологів і в перші роки життя дитини часто позначаються на мовленнєвому розвитку дитини.

До екзогенних причин відносять хронічні та інфекційні захворювання матері, токсикози, отруєння, травми, нестача харчування під час вагітності, гіпоксія плода час вагітності, гіпоксія плода, резус конфлікт батьків тощо.

У натальний період небезпеку спричиняють асфіксія, родові травми, інфікування. А в постнатальний період – інфекційні хвороби, захворювання центральної нервової системи, черепно-мозкові травми, отруєння лікарськими препаратами, тютюном, алкоголем, наркотиками [17].

Несприятливе мовне середовище, дефіцит уваги та спілкування ще більше гальмують перебіг мовленнєвого розвитку. Унаслідок дії комплексу пошкоджувальних чинників різного періоду, настає ураження головного мозку на різних рівнях, що безпосередньо відбивається на становленні та розвитку мовлення.

За своїм клінічним складом ЗНМ об'єднує різних дітей. Спираючись на дослідження Ю. Рібцун [26], можна виділити три великі групи ЗНМ, характеристика яких подана у таблиці 1.1.

Таблиця 1.1.

Характеристика груп ЗНМ за Ю. Рібцун

Форма	Характеристика
Неускладнена форма ЗНМ,	Відсутні ураження центральної нервової системи. Для цієї форми характерна мінімальна мозкова дисфункція: недостатня регуляція м'язового тону, неточність моторних диференціювань, емоційно-вольова незрілість, слабка регуляція довільної діяльності тощо
Ускладнена форма загального недорозвинення мовлення	Поєднання мовленнєвого порушення з низкою неврологічних і психопатологічних синдромів, таких як цереброастенічний і неврозоподібний синдроми, синдром підвищеного черепного тиску, синдроми рухових розладів тощо. Діти цієї групи відрізняються низькою працездатністю, порушенням окремих видів гнозису і праксису, зниженням пізнавальної діяльності, що ведуть до моторної незручності
Грубе та стійке недорозвинення мовлення	розвивається через органічне ураження мовленнєвих зон кори головного мозку. До цієї групи відносять дітей із моторною алалією. За даними клінічних і енцефалографічних досліджень видно, що в дітей із моторною алалією є не тільки локальні ураження кори головного мозку, а й ураження підкіркових структур мозку

До провідних причин розвитку ЗНМ відносить такі постнатальні чинники: помилки виховання, брак спілкування, несприятливе спілкування, несприятливий вплив мовленнєвого середовища. До можливих причин так

само належать: обмеженість комунікацій у дітей, дефіцит спілкування з іншими дітьми та дорослими, несприятливі соціальні умови, білінгвізм [26;38].

Таким чином, до чинників, що впливають на виникнення мовленнєвих порушень у дітей можна віднести: негативні екзогенні (зовнішні) чинники; негативні ендогенні (внутрішні) чинники; зовнішні умови навколишнього середовища.

М. Шеремет підтримуючи дослідження Р. Левіної, яка у рамках свого психолого-педагогічного підходу виділила три рівні розвитку мовлення:

- 1 рівень – «відсутність загальноповного мовлення»;
- 2 рівень – «зачатки загальноповного мовлення»;
- 3 рівень – розгорнуте фразове мовлення з елементами недорозвинення лексики, граматики та фонетики [38].

Також М. Шеремет та О. Боряк зголошуються з дослідженнями Т. Філічевої виділила так само і четвертий рівень мовленнєвого недорозвинення, що характеризується залишковими явищами недорозвинення лексико-граматичних і фонетико-фонематичних компонентів мовлення [4;38].

Залежно від ступеня вираженості та локалізації органічної або функціональної недостатності центральної нервової системи при порушеннях мовлення може спостерігатися:

- локальне мовленнєве порушення (зумовлене насамперед недостатністю мовленнєвих зон кори головного мозку), порушення пізнавальної сфери вторинні;
- поєднане психомовленнєве порушення, у структуру якого входять як порушення пізнавальної сфери, так і мовлення (при цьому є недостатність не тільки мовленнєвих зон, а й скронево - тім'яно - потиличних ділянок кори головного мозку) [39].

У дітей із мовленнєвим недорозвитком, як правило, більш активно, ніж мовленнєві, розвиваються невербальні засоби спілкування (міміка, жести), що слугує засобом компенсації мовленнєвої недостатності за первинно-

збереженого інтелекту. Труднощі комунікації в цієї категорії дітей проявляються по-різному. В одних випадках може спостерігатися низька мовленнєва активність, коли під час спроби вступу в мовленнєвий контакт дитина проявляє негативізм, відмовляється від спілкування, застосовує різні хитрощі, маскуючи дефект. В інших випадках може спостерігатися прагнення до мовленнєвого спілкування, яке поєднується з дратівливістю, з гострою емоційною реакцією на ситуацію нерозуміння оточуючими мовлення дитини. Важливо, що в дитини, яка майже не володіє мовленням, але має збережений інтелектуальний потенціал, розуміння зверненого мовлення збережене [17].

У дошкільнят з ЗНМ проявляють незацікавленість у встановленні контактів, невміння орієнтуватися в ситуації спілкування, негативізм, страждає діалогічне мовлення. Відзначається бідність словникового запасу, особливо в недостатності дієслівного словника у порівнянні з іншими частинами мови. Труднощі у побудові зв'язних висловлювань становлять перешкоду для повноцінного спілкування [17].

Ігрова діяльність дітей з ЗНМ довго має процесуальний, предметно-відображувальний характер, формування сюжетно-рольової гри запізнюється. Зміст ігор бідний, сюжети стереотипні, творчі прояви обмежені. Діти не можуть організувати колективну гру, не вміють будувати рольові діалоги. Для багатьох вихованців логопедичних груп характерна рухова розгальмованість, імпульсивність. Часто вони не можуть зайняти себе якоюсь справою, у них недостатньо сформовані навички спільної діяльності. Якщо діти спільно виконують доручення дорослого, то кожен із них прагне зробити все по-своєму, не орієнтуючись на партнера, не співпрацюючи з ним. Такі факти свідчать про слабку орієнтацію дошкільнят із недорозвитком мовлення на однієї під час спільної діяльності, про низький рівень сформованості їхніх комунікативних умінь, навичок співпраці [38].

У дітей з ЗНМ спостерігаються недостатньо сформовані процеси, які пов'язані з мовленнєвою діяльністю:

- порушення уваги (нестійкість, звуження об'єму, нижчий рівень довірливості);
- порушення пальцевої та артикуляційної моторики;
- недостатня сформованість словесно-логічного мислення;
- знижена слухомовна пам'ять і продуктивність запам'ятовування;
- затримка розвитку уяви;
- знижена довільна регуляція діяльності;
- знижена самооцінка, тривожність, наявність страхів, прояви агресивності та негативізму [17].

Через те, що недорозвинення мовлення в таких дітей впливає на розвиток пам'яті, у них знижена продуктивність запам'ятовування інформації та вербальна пам'ять. Часто такі діти у своєму мовленні опускають або замінюють деякі елементи опису предмета, дії, явища. Нерідкі повтори слів і словосполучень. У разі порушення пальцевої та артикуляційної моторики в дітей з ЗНМ відзначається відхилення в розвитку рухової сфери. Це зазвичай виражається під час виконання складних рухів. Знижується спритність і швидкість їх виконання. Особливі труднощі викликає виконання рухів за словесною інструкцією. Наприклад, дітям складно виконувати перекочування м'яча з руки на руку, передачу його з невеликої відстані, бити об підлогу з поперемінним чергуванням руки, стрибати на правій і лівій нозі, ритмічні рухи під музику. Порушення в координації рухів пальців рук проявляються в повсякденному житті: застібання гудзиків, зав'язування шнурків тощо.

Отже, нами проаналізовано три основні форми ЗНМ: неускладнена форма ЗНМ; ускладнена форма загального недорозвинення мовлення; грубе та стійке недорозвинення мовлення. Висвітлено погляди вітчизняних вчених (О. Боряк, М. Шеремет, Ю. Рібцун та ін.) особливості психолого-педагогічного розвитку дітей із загальним недорозвитком мовлення.

1.2. Специфіка розвитку зв'язного мовлення у дітей дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення

Незважаючи на відмінну природу порушення, у дітей з загальним недорозвитком мовлення спостерігаються типові прояви: пізніший початок мовлення (перші слова з'являються до трьох-чотирьох, а іноді й до п'яти років); мовлення відзначається аграматичністю і недостатнім фонетичним оформленням; відставання експресивного мовлення; малорозбірливе. Також відзначається недостатньою мовленнєвою активністю, яка з віком, без спеціального навчання, різко зменшується. За ступенем розвитку мовлення дітей з загальним недорозвитком можна виділити три рівні [31].

Перший рівень характеризує відсутність загальноповного мовлення та мовленнєвого наслідування, інертність в опануванні дитиною нових для неї слів. Такі діти в самотньому спілкуванні не можуть користуватися фразовим мовленням, не володіють навичками зв'язного висловлювання. Водночас не можна говорити про повну відсутність у них вербальних засобів комунікації. Цими засобами для них є окремі звуки та їхні поєднання - звукокомплекси та звуконаслідування, уривки лепетних слів, окремі слова, які співпадають із нормами мови. Звукокомплекси, як правило, використовуються при позначенні лише конкретних предметів і дій. Під час відтворення слів дитина переважно зберігає кореневу частину, грубо порушуючи їхню звуко-складову структуру [34].

Другий рівень (початок прояву загальноповного мовлення) характеризується тим, що мовленнєві можливості дітей зростають. Окрім жестів і лепетних слів у дітей починають проявлятися, хоча й дуже спотворені, але відносно сталі загальноповновживані слова. Імпресивне мовлення дітей бідне, діти зазвичай обмежуються перерахуванням безпосередньо сприйманих предметів та дій. Проте активний словник розширюється, стає досить різноманітним, у ньому розрізняють слова, що позначають предмети, дії, а нерідко і якості. Діти починають користуватися особистими займенниками,

іноді прийменниками і сполучниками в елементарних значеннях, можуть докладніше розповідати про добре відомі події, сім'ю або про себе [31].

Третій рівень мовленнєвого розвитку характеризується наявністю фразового мовлення з елементами лексико-граматичного та фонетико-фонематичного недорозвинення. Дослідження низки вчених дають змогу говорити також про те, що самостійне зв'язне контекстне мовлення дітей із загальним недорозвитком мовлення (ЗНМ) на даному рівні є недосконалим зі структурно-семантичною точки зору. Відзначаються труднощі у розвитку вміння логічно та послідовно висловлювати свої думки. Їхнє словникове навантаження та синтаксичні конструкції обмежені та спрощені, що призводить до значних труднощів у плануванні висловлювань, синтезуванні окремих елементів у структурну цілісність, та виборі матеріалу для різних цілей. Зазначено, що у дітей із ЗНМ спостерігаються труднощі у плануванні змісту розгорнутих висловлювань, що виражаються тривалими паузами та пропусками окремих смислових частин [22;31;37;38].

І. Мартиненко зазначає, що на тлі відносно розгорнутого мовлення в дітей з ЗНМ даного рівня спостерігається недолік точності у використанні багатьох лексичних одиниць. У їх активному словнику переважають іменники та дієслова, але відсутні слова, що вказують на якості, ознаки, або стани предметів і дій [39].

Також виявлено, що навички використання різних способів словотворення є неповними, що призводить до труднощів у варіації слів. Діти не завжди можуть вірно підібрати однокореневі слова та утворювати нові за допомогою суфіксів і префіксів. Часто вони замінюють назву частини предмета назвою цілого, використовують аналогічні за значенням слова [34].

Діти з загальним недорозвиненням мовлення (ЗНМ) четвертого рівня мають значні труднощі у мовленнєвому розвитку, які впливають на їхню здатність виражати свої думки, розуміти мовлення оточуючих та ефективно спілкуватися. На цьому рівні відхилення є важкими та вимагають індивідуального підходу до навчання та терапії [13].

Діти з ЗНМ четвертого рівня можуть мало говорити або використовувати обмежену кількість слів і фраз. Вони можуть мати проблеми з вимовою, граматикою та лексикою, що робить їхнє мовлення важкозрозумілим для інших. Такі діти можуть виявляти труднощі у формулюванні повних речень та передачі складних ідей. Дитини з цим рівнем ЗНМ можуть також мати важкість у розумінні мови інших, особливо коли мовлення є швидким або важкозрозумілим. Це може призводити до труднощів у навчанні, соціальних взаємодіях та взаєминах з однолітками [39].

Для дітей з ЗНМ четвертого рівня важливо оточувати їх підтримкою спеціалістів, таких як логопеди, психологи та педагоги. Індивідуальний підхід, зорієнтований на потреби кожної дитини, допомагає створити оптимальні умови для розвитку їхнього мовлення. Важливо використовувати різноманітні методи та підходи, які дозволяють дітям здобувати мовленнєві навички в доступній та заохочуючій формі. Діти, які мають загальний недорозвиток мовлення, часто виявляють аграматизми, такі як помилки у використанні числівників з іменниками, прикметників у відповідності до роду іменників, а також у відмінюванні за числами та відмінками [29].

Діти з загальним недорозвитком мовлення часто допускають помилки в передачі логічної послідовності подій під час переказу. Вони можуть пропускати окремі етапи або пропускати дійових осіб у своїй розповіді. Для цих дітей розповідь-опис є складним завданням, і часто вони замінюють його простим перерахуванням предметів та їхніх частин. Опис іграшки чи об'єкта за планом, наданим логопедом, також викликає значні труднощі. Діти часто замінюють розповідь перерахуванням окремих ознак чи частин об'єкта, порушуючи при цьому будь-яку зв'язність, можуть не завершити почате або повертатися до раніше сказаного [37].

Творче оповідання викликає значні труднощі у дітей із загальним недорозвитком мовлення. Вони відчувають серйозні труднощі при розуміння задуму розповіді, послідовності подій обраного сюжету та його мовної реалізації. Часто виконання творчого завдання замінюється переказом

знайомого тексту. У їхньому експресивному мовленні можна виявити елементи спілкування, особливо якщо дорослі надають допомогу у вигляді запитань, підказок та суджень. В усному мовленнєвому спілкуванні діти із загальним недорозвитком мовлення уникають складних слів і виразів. Однак в ситуації використання конкретних слів та граматичних категорій, прогалини у їхньому мовленнєвому розвитку стають відчутними. Рідко діти із ЗНМ можуть виступати ініціаторами спілкування, найчастіше вони уникають запитань до дорослих і не включають розповіді в ігрові ситуації. Також спостерігаються помилки під час використання складнопідрядних речень з використанням сполучників та сполучних слів. Під час складання речень за картиною, діти часто правильно називають дію та дійову особу, проте забувають включити в речення назви предметів, якими користується дійова особа [34].

Висловлення дітей із загальним недорозвитком мовлення характеризуються відсутністю чіткості та послідовності викладу, уривчастістю та акцентом на зовнішні, поверхневі враження, замість причинно-наслідкових взаємовідносин дійових осіб. Найбільше труднощів дітям викликають самостійна та творча розповіді по пам'яті. Навіть у відтворенні текстів за зразком помітне відставання від однолітків без порушень мовлення [31].

Таким чином, можна виділити особливості зв'язного мовлення у дітей з ЗНМ: під час бесід, розповідей за темою порушується логічність тексту, фокусування на другорядних деталях, пропуски ключових подій та повторення окремих епізодів; під час розповідей про своє життя або складання розповідей на вільну тему вони використовують прості та малоінформативні речення, а також мають труднощі в плануванні своїх висловлювань та виборі мовних засобів. Усе вищевикладене свідчить про необхідність цілеспрямованої логопедичної роботи з корекції та розвитку зв'язного мовлення дошкільнят з ЗНМ.

1.3. Аналіз програм логопедичної роботи з формування зв'язного мовлення дошкільників з загальним недорозвитком мовлення

Найважливіше значення в загальній системі логопедичної роботи з дітьми із загальним недорозвиненням мовлення полягає у формуванні зв'язного мовлення, котре має провідну роль у навчанні дітей старшого дошкільного та шкільного віку.[34].

Процес формування зв'язного мовлення у дітей з загальним недорозвитком мовлення відбувається під час: різноманітної практичної діяльності та спеціальних корекційно-розвиткових занять. В процесі корекційно-розвиткової роботи з розвитку зв'язного мовлення важливо враховувати науково обґрунтовані методики роботи представлені в науково-методичних посібниках [14].

У програмі «Корекційно-розвиткова робота з дітьми із загальним та фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення» І. Кравцова наводяться рекомендації щодо формування зв'язного мовлення дітей відповідно о періодів навчання. Відповідно до програми активна робота формування та вдосконалення зв'язного мовлення починається з другого року навчання [14].

Перший рік навчання є пропедевтичним до формування та навичок зв'язного мовлення. Сюди входить розвиток імпресивного та експресивного мовлення, пізнавальний розвиток та розвиток загальнорухових функцій і дрібної моторики рук. Другий рік навчання спрямований на розвиток: навичок активного слухання та уважного сприймання мовлення, діалогічного мовлення, мовленнєвих навичок та переказування текстів, а також на формування навичок коротких відповідей реченнями з 2-3 слів [14].

Третій рік навчання спрямований на: розвиток уваги та уважного слухання, пояснювального мовлення та міркування, інтересу до різних видів текстів; навчання створення речень та роботу з різними типами речень, їх структурою; удосконалення діалогічного мовлення; формування навички переказування текстів. Більш детальний аналіз напрямків корекційно-

логопедичної роботи з розвитку зв'язного мовлення дошкільників з ЗНМ надано у таблиці 1.2 [14].

Таблиця 1.2.

Аналіз напрямків корекційно-логопедичної роботи з розвитку зв'язного мовлення дошкільників з ЗНМ відповідно до років навчання

Рік навчання	Період	Мета
II рік	вересень, жовтень, листопад	<p>Формування навичок активного слухання та розуміння змісту зверненого мовлення є важливою частиною навчального процесу.</p> <p>Розвиток діалогічного мовлення через стимулювання мовленнєвих реакцій дітей.</p> <p>Діти формують навички відповідей на запитання реченнями, які складаються з 2-3 слів, що розвиває їх здатність конкретно та лаконічно висловлювати свої думки. Розвиток навичок складання речень діти вивчають різні моделі речень, де використовуються іменники у називному відмінку, узгоджені з дієсловами та прямими додатками.</p> <p>Використання запитань за картинкою або демонстрацією дій допомагає дітям розвивати навички ставлення запитань та відповідей на них.</p>
II рік	вересень, жовтень, листопад	<p>Повторення за дорослим розповідей-описів та загадок-описів допомагає дітям розвивати їхню здатність описувати предмети та явища навколишнього світу.</p> <p>Навчання переказувати добре відомі літературні твори за допомогою питань, підказок та інших методів, що сприяють розвитку їхнього мовлення та розумінню тексту.</p>

	<p style="text-align: center;">грудень, січень, лютий</p>	<p>Розвиток навичок активного слухання та розуміння змісту зверненої мови є однією з основних мет цього етапу.</p> <p>Формування діалогічного мовлення включає в себе низку завдань, спрямованих на розвиток комунікативних навичок дітей. Це включає в себе навчання ставити запитання, відповідати на них відповідями, що складаються з кількох слів, а також навчання ініціювати діалог, починаючи його з вітання, подяки, вибачення, запитання, прохання, і повідомлення.</p> <p>Робота над формуванням навичок будування речень на основі дій та картинок є однією з важливих складових цього процесу.</p> <p>Вправлення у складанні простих речень, базуються на певних моделях, де використовуються іменники у називному відмінку, узгоджені з дієсловами, а також іменники у знахідному й орудному відмінках однини.</p> <p>Використання вправам з простими прийменниками, які допомагають в формуванні критичних лінгвістичних навичок.</p> <p>Формування вміння складати стверджувальні та заперечні речення є важливим завданням, спрямованим на розвиток мовленнєвих навичок.</p> <p>Навчання формуванню структури простого речення з однорідними означеннями, підметами, присудками та додатками включає в себе вивчення різних мовленнєвих конструкцій та їх використання в практичних завданнях.</p> <p>Повторення за дорослим тексту та формулювання коротких розповідей, що базуються на розповідях та загадках.</p> <p>формування навичок переказування літературних творів є важливою складовою програми, і це включає в себе як переказ з підтримкою дорослого, так і переказ з використанням наочних матеріалів.</p>
--	---	---

	березень, квітень, травень	<p>Удосконалення діалогічного мовлення та закріплення вміння відповідати на запитання реченнями, що складаються з 2-3 слів. Розвиток активної позиції дитини в діалозі та навчання добирати відповідні фрази для початку діалогу (вітання, подяка, вибачення, запитання, прохання, повідомлення).</p> <p>Формування навичок самостійної участі в невимушеній розмові з іншими дітьми, здатність підтримувати запропоновану тему розмови, ставити запитання та відповідати на запитання інших дітей. Розвиток навичок колективної бесіди.</p> <p>Закріплення вміння будувати речення за демонстрацією дій або за допомогою картинок. Закріплення навичок повторення розповідей з 2-3 простих речень, які можуть бути як поширеними, так і непоширеними.</p> <p>Вправи у складанні коротких розповідей-описів за допомогою логопеда про різні предмети та явища, такі як квіти, птахи, дики та домашні тварини, комахи тощо.</p> <p>Навчання складання оповідань з трьох речень про конкретний предмет або за сюжетом. Спочатку за предметом, а потім за сюжетом.</p> <p>Навички переказування текстів, що складаються з 3-4 простих речень, за допомогою наочних засобів.</p> <p>Розвиток уміння виявляти неточності в розповідях інших дітей.</p>
III рік	вересень, жовтень, листопад	<p>Розвиток активної довільної уваги до мовлення та вдосконалення навичок слухання уважно до зверненого мовлення. Заохочення розуміння змісту та виявлення помилок у власному та інших осіб мовленні.</p> <p>Удосконалення діалогічного мовлення.</p> <p>Закріплення навичок ставлення запитань та відповідей на запитання, які складаються з 2-4 слів.</p> <p>Формування активної позиції дитини у діалозі. Розвиток навичок вибору відповідних фраз для початку діалогу (вітання, подяка, вибачення, запитання, прохання, повідомлення) та слухання співрозмовника до кінця.</p> <p>Навчання навичкам створення речень, що складаються з 2-4 слів, на основі спостереження за діями та картинками.</p>

<p>вересень, жовтень, листопад</p>	<p>Закріплення навичок повторення розповідей з 3-4 простих непоширених та поширених речень.</p> <p>Навчання навичкам створення речень, що складаються з 2-4 слів, на основі спостереження за діями та картинками.</p> <p>Закріплення навичок повторення розповідей з 3-4 простих непоширених та поширених речень.</p> <p>Формування навичок переказування добре відомих казок та коротких текстів з 4-5 речень, використовуючи навідні запитання та плани, а також наочну підтримку.</p> <p>Навчання навичкам створення простих речень, що описують сюжет за допомогою картинок та навідних запитань.</p> <p>Сприяння участі в складанні розповідей-описів та загадок-описів про різні предмети та об'єкти за певними тематичними блоками.</p> <p>Залучення до створення сюжетних розповідей, використовуючи послідовність зображених сюжетних картинок та план, під керівництвом педагога.</p> <p>Розвиток навичок пояснювального мовлення та спонукання дітей до міркування.</p> <p>Заучування потішок, скоромовок, чистомовок та невеликих віршів, з урахуванням особливостей мовленнєвого розвитку.</p>
<p>грудень, січень, лютий</p>	<p>Зміцнення уваги до мовлення та покращення навичок уважного слухання та розуміння висловлювань. Сприяння виявленню і виправленню помилок у власному та інших осіб мовленні.</p> <p>Подальший розвиток діалогічного мовлення. Закріплення вміння ставити запитання та відповідати на запитання, які складаються з 2-4 слів. Формування активної ролі дитини під час діалогу.</p> <p>Посилення навичок вибору відповідних фраз для ініціювання діалогу (вітання, подяка, вибачення, запитання, прохання, повідомлення) та слухання співрозмовника до кінця.</p> <p>Формування вміння будувати речення з 3-5 слів на основі спостереження за діями та картинками.</p> <p>Утвердження навичок повторення розповідей з 4-6 простих непоширених і поширених речень.</p>

<p style="text-align: center;">грудень, січень, лютий</p>	<p>Подальший розвиток навичок переказування відомих казок та коротких текстів з 5-7 речень, використовуючи навідні запитання, плани та наочну підтримку.</p> <p>Формування навичок створення простих поширених речень за сюжетною картинкою, як з використанням навідних запитань, так і без них.</p> <p>Удосконалення вміння складати спільно з логопедом розповіді-описи та загадки-описи про різні предмети та об'єкти з урахуванням тематичних блоків (лексичних тем).</p> <p>Навчання створювати сюжетні розповіді за сюжетним змістом серії сюжетних картинок, опорної схеми та плану як з допомогою педагога, так і самостійно.</p> <p>Розвиток навичок пояснювального мовлення та підтримка міркувань дітей.</p> <p>Стимулювання заучування потішок, скоромовок, лічилок, загадок, прислів'їв, чистомовок та невеликих віршів з урахуванням особливостей мовленнєвого розвитку.</p> <p>Впродовж практики розрізняти за слухом скоромовки, загадки, лічилки та прислів'я.</p> <p>Підвищення рівня уваги до мовлення та поліпшення навичок уважного слухання та розуміння висловлювань. Сприяння виявленню та виправленню помилок у власному та мовленні інших осіб.</p>
<p style="text-align: center;">березень, квітень, травень</p>	<p>Подальший розвиток діалогічного мовлення. Закріплення навичок ставити запитання та відповідати на них, використовуючи речення з 2–5 словами. Формування активної позиції дитини під час діалогу. Підсилити вміння обирати відповідні фрази для ініціювання діалогу (вітання, подяка, вибачення, запитання, прохання, повідомлення) та слухати співрозмовника до кінця.</p> <p>Закріплення навичок будувати речення з 3–5 словами на основі спостереження за діями та картинками.</p> <p>Утвердження навичок повторення розповідей з 4–6 простих непоширених і поширених речень.</p> <p>Формування вміння переказувати відомі казки та короткі тексти з 5–10 речень, використовуючи навідні запитання, плани та наочну підтримку, як з нею, так і без неї.</p>

березень, квітень, травень	<p>Підвищення рівня вміння складати прості розширені речення за сюжетними картинами, як з використанням навідних запитань, так і без них.</p> <p>Покращення навичок складання разом із логопедом та самостійно розповідей-описів та загадок-описів про предмети та об'єкти за зразком, запропонованим планом з урахуванням тематичних блоків (лексичних тем).</p> <p>Закріплення навичок складання сюжетних розповідей за змістом серії сюжетних картинок, сюжетною картинкою, опорною схемою за зразком та планом як з допомогою педагога, так і самостійно.</p> <p>Розвиток пояснювального мовлення та спонукання дітей до міркування.</p> <p>Підтримка зацікавленості в заучуванні потішок, скоромовок, лічилок, загадок, приказок, прислів'їв, чистомовок та невеликих віршів з урахуванням особливостей мовленнєвого розвитку. Вправи для розрізнення на слух текстів різних жанрів (скоромовка – загадка, вірш – загадка, лічилка – скоромовка, казка – оповідання, оповідання – вірш).</p>
----------------------------	---

Зважаючи на це, навчальна та позанавчальна робота з розвитку зв'язного мовлення дітей, яку проводить логопед і вихователі логопедичних груп, складається з: корекційного формування лексичної та граматичної будови мовлення, цілеспрямованого розвитку фразового мовлення, навичок імпресивного спілкування та навчання оповідання [25].

Навички діалогічного мовлення розвиваються та закріплюються на логопедичних заняттях із формування лексико-граматичних засобів мови, зв'язного мовлення та під час проведення всіх видів виховної роботи з дітьми. Розвиток монологічної форми мовлення здійснюється насамперед на логопедичних заняттях із формування зв'язного мовлення, а також у безперервній освітній діяльності з мовленнєвого розвитку дошкільників з ЗНМ [30].

У педагогічній літературі виокремлюють: оповідання за сприйняттям (розповіді-описи предметів, розповіді за картинками та переказ); оповідання за

пам'яттю (з колективного або індивідуального досвіду дітей) та оповідання за уявою або творче оповідання. Дитячі розповіді класифікуються за формою на описові та сюжетні, а за змістом - на фактичні та творчі [30].

Під час проведення занять із навчання розповідання перед логопедом стоїть кілька завдань. Перше, робота спрямована на закріплення та розвиток навичок мовленнєвого спілкування та комунікації у дітей. Друге - розвиток логічної послідовності та системної побудови мовлення. Третє - формування усвідомлення дітьми власного мовленнєвого процесу та вдосконалення його з точки зору граматичної правильності та логічності. Також робота з дітьми з ЗНМ має бути спрямована на активізацію та розвиток психічних процесів, таких як сприйняття, пам'ять, уява та розумові операції, які пов'язані із зв'язним мовленням [14].

Розвиткова робота з формування зв'язного мовлення заснована на загальних принципах логопедичного впливу: спирається на закономірності розвитку мовлення в онтогенезі; формування мовних узагальнень; взаємозв'язок різних аспектів мовленнєвої діяльності [14].

В основі роботи з формування усного зв'язного мовлення дітей з загальним недорозвитком мовлення лежать загальнодидактичні (систематичність та послідовність, врахування вікових та індивідуальних особливостей тощо) та спеціальні принципи. Провідним серед них є принцип комунікативного підходу, котрий вимагає навчати дітей давати розгорнуті відповіді, переказувати тексти, складати розповіді за наочними опорами та висловлювання за аналогією [13].

У програмі відзначено, що основна форма роботи з дітьми з ЗНМ – навчальні логопедичні підгрупові заняття (5-6 осіб), а частота проведення таких занять 1-3 рази на тиждень тривалістю 20-30 хвилин [14].

Відметемо, що навчанню дітей оповідання (переказ, розповідь-опис тощо) передують підготовча робота (перший період першого року навчання). Мета цієї роботи - досягнення рівня мовленнєвого та мовного розвитку, необхідного для складання різних видів розгорнутих висловлювань [31].

Мовленнєвий розвиток дітей з ЗНМ здійснюється на логопедичних заняттях в ході вправ и ігор на складання висловлювань за демонстрованим діям, ситуаційним і сюжетним картинкам. Вправи в складанні речень за картинками (предметними, ситуаційними тощо) можуть проводитися з використанням різних методичних прийомів.

Під час навчання дітей з ЗНМ рекомендується такий варіант методики. Для вправ використовуються картинки двох видів: а) картинки, на яких можна виокремити суб'єкт і виконувану ним дію; б) картинки із зображенням одного або кількох персонажів і чітко позначеного місця дії. За ними діти вправляються в послідовному складанні речень різної семантико-синтаксичної структури [12].

За картинками першого виду: 1) суб'єкт - дія (неперехідне дієслово), наприклад: хлопчик біжить; літак летить; 2) суб'єкт - дія (предикат, виражений нерозчленовуваною групою присудка), типу: діти садять дерева; дівчинка мие посуд; 3) суб'єкт - дія - об'єкт: хлопчик читає книжку; 4) суб'єкт - дія - об'єкт - знаряддя дії: хлопчик забиває цвях молотком. За картинками другого виду: 1) суб'єкт- дія - місце дії (знаряддя, засіб дії): хлопці грають у пісочниці; хлопчики катаються з гірки на лижах [9].

Наступний етап - перехід до складання речень складнішої структури, насамперед речень із «подвійною предикативністю». Сюди належать речення з однорідними присудками. До числа вправ, що проводяться із застосуванням ігрових прийомів, належить також гра-вправа «Будь уважний», коли діти по черзі складають низку речень, які різняться якоюсь подробицею; діти мають помітити цю відмінність і зміни відповідь, складену попередньою дитиною [12].

Від складання речення за окремою ситуаційною картинкою в подальшому можна перейти до складання фрази за кількома предметними картинками: спочатку за трьома-чотирма, потім - за двома. У ході розвиткової роботи приділяється увага формуванню та закріпленню у дітей практичних навичок у складанні розгорнутих фраз відповіді на запитання,

використовуючи 3-4 і більше слів. Діти освоюють конкретний тип фрази-відповіді, на основі ключових змістовних елементів запитання вчителя [13].

Спершу дітей навчають складати відповіді-висловлювання на запитання педагога, що розпочинаються з повторення останнього слова (або словосполучення) дорослого. Зазначений прийом полегшує дітям складання відповіді у вигляді розгорнутого речення і, таким чином, забезпечує їм можливість активної участі в діалозі, бесіді за темою заняття. Також великий акцент робиться на формуванні та закріпленні навичок створення питань, використовуючи ситуації, які виникають під час регламентованих моментів [31].

Крім цього, до змісту логопедичної роботи входить низка розвивальних мовленнєвих ігор і вправ, спрямованих на активізацію мовленнєво-мисленнєвої діяльності дітей, закріплення навичок складання фразових висловлювань, формування словесної творчості та розвиток почуття мови. До числа таких вправ можна віднести наступні:

- лексичні вправи (у ході цих вправ діти розвивають свої мовленнєві навички, використовуючи визначення, епітети, порівняння та розширюючи словниковий запас через підбір слів, пов'язаних із назвами предметів, їх характеристиками та взаємозв'язками);

- лексико-граматичні вправи: (у процесі цих вправ діти вдосконалюють свої лексичні навички шляхом доповнення речень відповідними словами, а також формують словосполучення, використовуючи надані лексеми та словоформи) [37].

Додатково можна рекомендувати: складання словесної характеристики предметів, спостережуваних під час прогулянки або екскурсії (вправа на складання словосполучень і фраз- коротких характеристик-описів рослин, домашніх тварин і птахів, природних явищ); виконання малюнків до предметів, що характеризуються, з наступним складанням фраз-висловлювань із запитань педагога [37].

Словесна творчість дітей під час виконання цих завдань виявляється в знаходженні слів і мовних виразів, які якомога точніше відображають зміст наочних образів предметів і явищ, у конструюванні словосполучень і речень. Регулярне виконання ними вправ на підбір синонімів і антонімів, епітетів, порівнянь, слів, що римуються, тощо не тільки сприяє кращому засвоєнню мовних засобів образної виразності, а й дає змогу використовувати здобуті мовленнєві навички (словозміни, уживання слів у різному значенні) надалі, під час складання власних оповідань [32].

Таким чином, навчання дітей з ЗНМ відповідно до програми «Корекційно-розвиткова робота з дітьми із загальним та фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення» спрямоване всебічний мовленнєвий розвиток дітей визначеної категорії.

Висновок до першого розділу

У першому розділі проаналізовано теоретичні аспекти проблеми формування зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення.

Нами проаналізовано три основні форми ЗНМ: неускладнена форма ЗНМ; ускладнена форма загального недорозвинення мовлення; грубе та стійке недорозвинення мовлення. Висвітлено погляди вітчизняних вчених (О. Боряк, М. Шеремет, Ю. Рібцун та ін.) особливості психолого-педагогічного розвитку дітей із ЗНМ.

Здійснено комплексний аналіз різних підходів до висвітлення психолого-педагогічних особливостей дітей старшого дошкільного віку з ЗНМ. Виявлені особливості розвитку зв'язного мовлення у цій категорії дітей: порушена логічна послідовність тексту, фокусування на другорядних деталях, пропуски головних подій, повтор окремих епізодів; наявні прості малоінформативні речення; труднощі в обдумуванні висловлювань тощо.

Також представлено огляд програми «Корекційно-розвиткова робота з дітьми із загальним та фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення»

I. Кравцової. Висвітлено аналіз напрямків корекційно-логопедичної роботи з розвитку зв'язного мовлення дошкільників з ЗНМ відповідно до років навчання за програмою. Визначено основні форми та методи роботи з дітьми з ЗНМ, окреслено види логорозвиткових вправ.

Отже, результати першого розділу свідчать про актуальність обраної теми, а отримані дані становлять важливий внесок у розуміння проблеми та формування стратегій подальших педагогічних втручань. Рекомендації, отримані в ході дослідження, можуть бути корисні для практикуючих логопедів, педагогів та батьків, що працюють із дітьми з ЗНМ.

РОЗДІЛ II. ДІАГНОСТИКА ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ

2.1. Організація та зміст діагностики комунікативного мовлення дошкільників із загальним недорозвитком мовлення

У межах цього дослідження було проведено констатувальний експеримент, метою якого було виявлення сформованості зв'язного мовлення в дошкільнят з ЗНМ.

Для проведення систематичного оцінювання рівня розвитку мовлення у формі монологічного зв'язного висловлювання, можна використовувати такі методи:

- 1) переказ відомого оповідання або короткої казки;
- 2) створення власного оповідання, виходячи з ілюстрацій або сюжетних зображень.

Експериментальне дослідження проводилося з листопада 2022 року по червень 2023 року на базі LD-med центр реабілітації здоров'я і навчання (Польща). У діагностиці брали участь 10 дітей п'яти- та шестирічного віку із загальним недорозвитком мовлення.

Під час обстеження дітей нами було використано авторську діагностичну методику вивчення усного зв'язного мовлення у дітей М. Вашуленка [7], що дає змогу за короткий термін вивчити відхилення в розвитку зв'язного мовлення дошкільнят.

Перед початком діагностики з кожною дитиною проводилася індивідуальна бесіда з метою встановлення контакту. Дітям ставили наступні запитання:

- Як тебе звати?
- Скільки тобі років?
- Де ти живеш?

- З ким ти живеш?
- Як звати маму (тата)?
- Які в тебе улюблені іграшки?

Діти мали відповісти на запитання так, як їм дозволяє їхній рівень розвитку зв'язного мовлення.

Для реалізації мета констатувального експерименту дітям пропонували такі завдання:

Завдання 1. Переказ прослуханого тексту.

Щоб перевірити можливість переказу, дитині пропонувалося оповідання «Горошини». Текст читали двічі: вперше з ознайомчою метою, вдруге - щоб дати дитині можливість відзначити й запам'ятати деталі.

Горошини.

В одному стручку сиділи горошини. Минув тиждень. Стручок розкрився. Горошини весело покотилися на долоню хлопчикові. Хлопчик зарядив горохом рушницю і вистрілив. Три горошини залетіли на дах. Там їх з'їли голуби. Одна горошина закотилася в канаву. Вона дала паросток. Скоро він зазеленів і став кучерявим кущиком гороху.

Завдання 2. Скласти розповідь за серією сюжетних картинок.

Дитині пропонувалася серія сюжетних картинок (Додаток А), і давали інструкцію: роздивись розкладені (в довільному порядку) картинки, виклади їх правильно і склади розповідь.

Виконання завдання оцінювалося за критеріями представленими у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Критерії оцінки переказу прослуханого тексту та складання розповіді за серією сюжетних картинок

Бали Критерій		20 балів	10 балів	5 балів	0 балів
Смислової цілісності	переказ	Переказ відповідає ситуації, має всі смислові ланки	Допускаються незначні спотворення ситуації, неправильне відтворення причинно-наслідкових зв'язків, немає зв'язувальних елементів	Випадання смислових ланок, істотне спотворення смислу або переказ не завершено	Відсутність опису ситуації
	розповідь	розповідь відповідає ситуації, має всі смислові ланки	Виявляються невеликі відхилення в поданні ситуації, неправильне відтворення причинно-наслідкових зв'язків і відсутність зв'язувальних елементів	Втрата сенсових зв'язків, значущі спотворення або неповне завершення розповіді.	Відсутність опису ситуації
Лексико-граматичного оформлення висловлювання	переказ	Переказ оформлено граматично правильно з адекватним використанням лексичних засобів	Переказ виконано без аграматизмів, але спостерігається стереотипність у структурі, випадкові відхилення в слововживанні та виборі слів.	У висловленні виявляються аграматизми, спостерігається стереотипність у структурі виразу та неадекватне використання лексичних засобів.	Переказ не оформлений
	розповідь	Розповідь викладена з дотриманням граматичних норм і використанням лексичних засобів відповідно до ситуації.	У розповіді відсутні аграматизми, але присутня стереотипність в структурі висловлення, іноді спостерігаються поодинокі пошуки слів та неточності у їхньому використанні.	У висловленні виявляються аграматизми, спостерігається стереотипність у структурі виразу та неадекватне використання лексичних засобів.	Розповідь не оформлена
Самостійність виконання завдання	переказ	Самостійне виконання завдання після першого пред'явлення	Самостійне виконання завдання після другого-третього пред'явлення	Виконання з мінімальною допомогою (1-2 запитання)	Відмова від виконання завдання
	розповідь	Самостійне виконання завдання після першого пред'явлення	Самостійне виконання завдання після другого-третього пред'явлення	Виконання з мінімальною допомогою (1-2 запитання)	Відмова від виконання завдання

Відповідно до сумарної оцінки за двома завданнями було визначено рівні сформованості зв'язного мовлення в дошкільнят з ЗНМ.

Високий (100-80 балів) - розповідь і переказ відповідають ситуації, мають усі смислові ланки, граматично правильно використані лексичні засоби, побудовані самостійно. У дітей не спостерігається помилок у граматиці, аграматизмів, вони можуть впоратися із завданнями без допомоги логопеда.

Середній (79-50 балів) - допускаються незначні спотворення ситуації, неправильне відтворення причинно-наслідкових зв'язків, немає зв'язувальних елементів, немає аграматизмів, але спостерігається стереотипність оформлення, поодинокі пошуки слів, неточність слововживання; переказ та оповідь тексту складено за мінімальною допомогою (1-2 запитання); картинки розкладено неправильно, але, в ході розповіді, самостійно виправлено помилки та правильно складено оповідь.

Низький (49 - 30 балів) - випадання смислових ланок, істотне спотворення смислу, спостерігаються аграматизми, стереотипність оформлення, неадекватне використання лексичних засобів, складання оповідання та переказу зі стимулюючою допомогою, розкладання картинок за допомогою дорослого.

Початковий (29 балів і нижче) характеризується низькою майстерністю у монологічному зв'язному мовленні. На цьому рівні спостерігається значна втрата смислових ланок у розповідях та переказах, що призводить до істотного спотворення ситуації і невірного відтворення причинно-наслідкових зв'язків. Дитина часто використовує аграматизми і виявляє стереотипність у побудові висловлювань. Вона надмірно користується словами, які не відповідають змісту оповіді або переказу, що робить текст невідомим для сприйняття оточуючими.

На цьому рівні переказ та оповідь тексту потребують значної допомоги логопеда. Дитина не може самостійно створити логічну послідовність сюжетних подій і зв'язати їх між собою. Розкладання картинок для складання оповідання відбувається лише за активною участю дорослого.

Таким чином, нами було підібрано діагностичну методику, висвітлено критерії та показники дозволяють визначити рівень розвитку зв'язного мовлення у дітей з ЗНМ. Результати проведеного констатувального дослідження описано п.2.2.

2.3. Аналіз результатів діагностики рівнів зв'язного мовлення у дітей дошкільного віку з із загальним недорозвиненням мовлення

Аналіз проведеного обстеження дозволив нам отримати наступні результати. Під час виконання першого завдання (переказ прослуханого тексту), були отримані результати, що представлені в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2.

Сформованість навички переказу прослуханого тексту у дітей з загальним недорозвиненням мовлення

Ім'я дитини	Критерій			
	Смислової цілісності	Лексико-граматичного оформлення висловлювання	Самостійності виконання завдання	Всього
Валерія Ш.	10	10	20	40
Ярослав Б.	5	5	20	30
Єгор К.	10	5	5	20
Степан Л.	5	5	10	20
Михайло З.	0	5	10	15
Арсен О.	10	10	10	30
Катя П.	15	5	10	30
Максим С.	5	5	5	15
Микита Ж.	10	10	10	30
Олеся В.	0	5	0	5

З даних, представлених у таблиці видно, що в групі дітей із загальним недорозвитком мовлення навичка переказу прослуханого тексту сформована недостатньо.

Під час переказу прослуханого оповідання було виявлено такі помилки:

- 1) випадання головних смислових ланок («Хлопчик зарядив рушницю. Одна горошина покотилася в канаву»);
- 2) неадекватне використання лексичних засобів («У стручку сиділи круглі горошини. Коли стручок розкрився круглі горошини котилися весело на долоню»);
- 3) спотворення сенсу розповіді («Минув тиждень. Хлопчик зарядив горохом рушницю. Скоро він зазеленів і став горохом»);
- 4) не завершений переказ («Хлопчик зарядив горохом рушницю і вистрілів. Три горошини залетіли на дах. Там їх з'їли голуби»).

Під час виконання другого завдання було отримано результати, що представлені в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3.

Сформованість навички складання розповіді за серією сюжетних картинок у дітей з ЗНМ

Ім'я дитини	Критерій			
	Смислової цілісності	Лексико-граматичного оформлення висловлювання	Самостійності виконання завдання	Всього
Валерія Ш.	10	10	20	40
Ярослав Б.	10	10	10	30
Єгор К.	5	5	10	20
Степан Л.	5	5	10	20
Михайло З.	5	5	5	15
Арсен О.	10	5	5	20
Катя П.	5	5	10	20
Максим С.	5	10	10	25
Микита Ж.	5	10	5	20
Олеся В.	5	5	5	15

Дані, представлені в таблиці свідчать, що в групі дітей із загальним недорозвитком мовлення навичка складання розповіді за серією сюжетних картин також недостатньо сформована.

Для цих дітей пропозиція розкласти картинки в правильному порядку виявилася вельми важкою. Тільки троє дітей впоралися з цим завданням, а решті знадобилася допомога логопеда. Деяким дітям взагалі було важко зрозуміти сенс картинок, хоча вони були розкладені в правильній послідовності. Діти вигадували свою історію тільки за одним предметом або дією, зображеною на картинці (Катя П.: «Пташки сиділи на дереві, і полетіли»; Михайло З.: «Киця спала на вулиці, а потім залізла на дерево»).

У цій групі тільки двоє дітей склали розповіді, що містили всі смислові ланки, між якими був логічний зв'язок. Одна дитина взагалі не змогла розкласти картинки в правильній послідовності та скласти розповідь навіть за навідними запитаннями. В оповіданнях п'яťох дітей спостерігалось випадання смислових ланок і спотворення смислу. Як приклад наведемо розповідь Степана Л.: «Кішка спала. Залізла на дерево. Упала». В оповіданнях дітей траплялися пропуски слів у реченнях, унаслідок чого втрачався їхній сенс.

Кількісний аналіз результатів виконання двох завдань надав змогу виокремити загальні рівні сформованості зв'язного мовлення в дошкільнят із загальним недорозвитком мовлення, що представлені у таблиці 2.4.

Таблиця 2.4.

Рівні сформованості зв'язного мовлення у дошкільнят з ЗНМ

№	Ім'я дитини	Кількість балів	Рівень
1.	Валерія Ш.	80	Високий
2.	Ярослав Б.	60	Середній
3.	Єгор К.	40	Низький
4.	Степан Л.	40	Низький
5.	Михайло З.	30	Низький

6.	Арсен О.	50	Середній
7.	Катя П.	50	Середній
8.	Максим С.	30	Низький
9.	Микита Ж.	50	Середній
10.	Олеся В.	20	Початковий

Отже, у групі дітей із мовленнєвим недорозвитком було отримано такі результати: з високим рівнем розвитку зв'язного мовлення - одна дитина (10%); із середнім рівнем - 4 дитини (40%); з низьким - 4 дітей (40%), з початковим – 1 дитина (10%). Графічне зображення результатів подано на рис. 2.1.

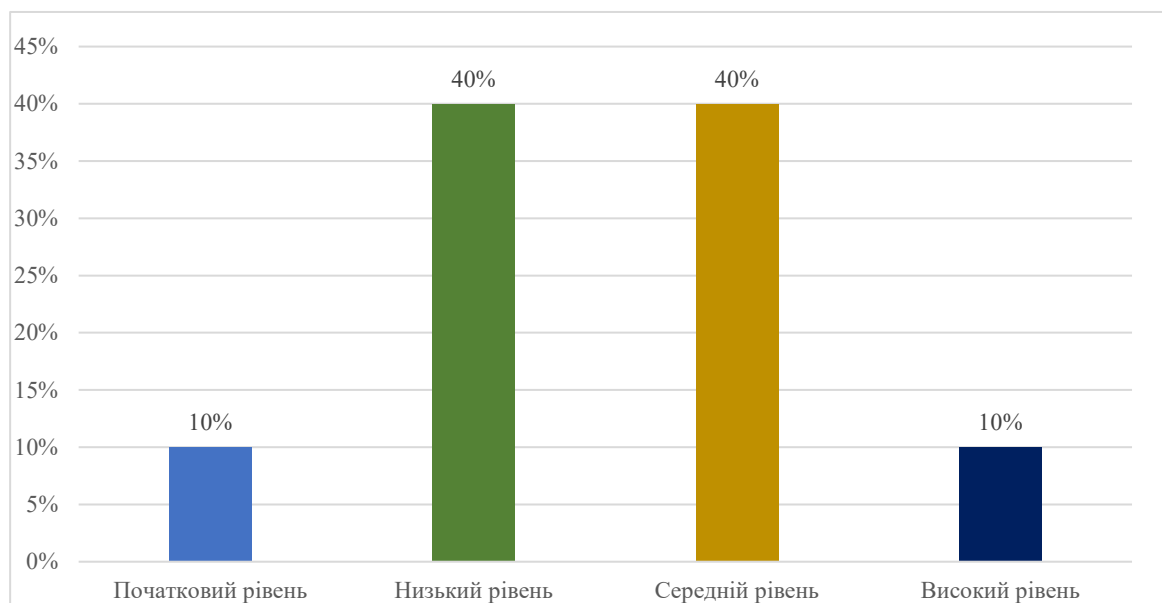

Рис. 2. 1. Рівні сформованості зв'язного мовлення в дошкільнят з ЗНМ

Отже, в результаті проведеного дослідження можна зробити висновок, що навички зв'язного мовлення у дітей дошкільного віку із загальним мовленнєвим недорозвитком переважно знаходяться на середньому та низькому рівнях розвитку. З цієї причини важлива подальша логопедична робота в цьому напрямку, яка ґрунтується на використанні різноманітних методів, прийомів і засобів для сприяння формуванню зв'язного мовлення у дітей дошкільного віку із мовленнєвим недорозвитком.

Висновок до другого розділу

Другий розділ кваліфікаційної роботи присвячено діагностиці комунікативного мовлення дошкільників із загальним недорозвитком мовлення. Описано організацію та зміст діагностики, а також здійснено аналіз отриманих результатів на рівнях зв'язного мовлення у дітей цієї категорії.

Під час обстеження дітей з ЗНМ нами було використано авторську діагностичну методику вивчення усного зв'язного мовлення у дітей М. Вашуленка, що дала змогу за короткий термін вивчити відхилення в розвитку зв'язного мовлення дошкільнят. Визначено критерії оцінки відповідно до діагностичної методики, рівні (високий, середній, низький, початковий), надано їх якісну та кількісну характеристику.

Варто відзначити, що у дослідженні брали участь 10 дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення. Проведений аналіз результатів діагностики рівнів зв'язного мовлення у цій групі дошкільників свідчить: одна дитина (10%) має високий рівень розвитку зв'язного мовлення; 4 дитини (40%) демонструють середній рівень; 4 дитини (40%) мають низький рівень, а одна дитина (10%) показує початковий рівень.

Отримані результати свідчать про необхідність досліджень у напрямку корекції зв'язного мовлення у дошкільників із загальним недорозвитком мовлення.

РОЗДІЛ III. ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ АРТ-ТЕРАПІЇ В ЛОГОПЕДИЧНОЇ РОБОТИ ДЛЯ РОЗВИТКУ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ ДОШКІЛЬНИКІВ З ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ

3.1. Зміст роботи з розвитку зв'язного мовлення дошкільників із загальним недорозвитком мовлення з використанням елементів арт-терапії

Відповідно до результатів констатувального експерименту, нами були розроблені логопедичні заняття, спрямовані на розвиток зв'язного мовлення дошкільників з мовленнєвим недорозвитком. У своїй роботі як засіб корекції зв'язного мовлення дошкільнят ми використовували елементи арт-терапії. У процесі навчання дітей використовувалися фронтальна та підгрупова форми роботи.

Арт-терапія - це метод впливу за допомогою використання художнього використання творчості (у нашому випадку це - ігротерапія та ізотерапія), що дає змогу розвивати зв'язне мовлення у взаємозв'язку з творчою уявою [2].

Розглянемо докладніше специфіку застосування елементів арт-терапії в роботі з дошкільниками. Ізотерапія, яка є однією з широко використовуваних форм арт-терапії, впливає на розвиток дошкільників через образотворчу діяльність. У процесі розвитку дрібної моторики під час малювання виникають умови для формування різних психічних процесів [35].

Використання ізотерапії призводить до позитивних результатів у роботі з дітьми, які мають труднощі у вербальному спілкуванні. У багатьох випадках малюнкова терапія виконує роль психотерапії, допомагаючи дитині впоратися із своїми психологічними проблемами. Будь-яка вид діяльності, зокрема образотворча, сприяє розвитку мовлення [21].

Образотворча діяльність нерозривно пов'язана з функціями людини, які включають в себе зір, рухову координацію, мовлення та мислення. Ця

діяльність не лише сприяє окремому розвитку кожної з названих функцій, але й утворює цілісний міжфункціональний контекст [8].

Застосування ізотерапії в логопедії призводить до наступних результатів:

1. Зміцнення та розвиток зв'язного мовлення. В процесі ізотерапії діти активно використовують мовлення для опису та коментування своїх малюнків, що сприяє розвитку мовних навичок.
2. Розвиток нетрадиційних технік малювання, що допомагають розкрити особистість дітей та їх творчий потенціал.
3. Залучення дітей до постійного процесу відкриття нових знань. Участь у ізотерапії сприяє підтримці дітей у пошуку та осмисленні нового інформаційного матеріалу [10].

Ефективність застосування ізотерапії для корекції зв'язного мовлення дошкільників із мовленнєвим недорозвитком зумовлена тим, що малювання на сюжет оповідання та подальше обговорення свого малюнка стають ефективними методами роботи над зв'язним мовленням дітей. Такий підхід сприяє кращому розумінню сюжету та покращенню якості мовлення, включаючи його зв'язність, послідовність, повноту та інформативність. Використання малюнків, створених самими дітьми, як наочних допоміжних засобів, сприяє швидшому і повнішому засвоєнню мовленнєвого матеріалу [35].

В роботі над корекцією мовленнєвих порушень дошкільників важливо також розвивати загальну, дрібну та артикуляційну моторику, вдосконалювати відчуття ритму, формувати фонематичні процеси і вимовні навички, розширювати лексичний та граматичний багаж мови, а також збагачувати комунікативний досвід дитини. Ізотерапія включає в себе кілька методів малювання, представлених на рис 3.1 [23].

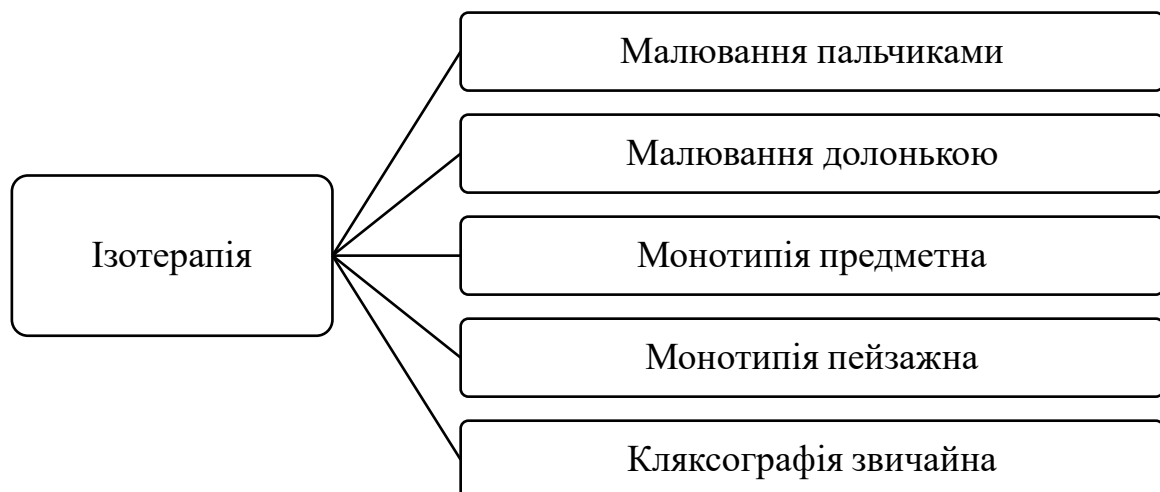

Рис. 3.1. Методи малювання у ізотерапії

Під час створення малюнків особлива увага приділяється використанню художнього слова: діти навчаються відповідати на запитання, формують практичні вміння та розвивають мовлення. Оскільки гра є провідною діяльністю у дошкільному віці, доцільно, щоб кожне заняття з розвитку зв'язного мовлення носило ігровий характер та було емоційно насиченим [18].

Для ізотерапії використовуються різноманітні художні матеріали, такі як рамочки, печатки, трафарети, штампи, палички, трубочки, ковпачки, печатка-кліше, природний, кишеньковий та нестандартний декоративний матеріал. Ці матеріали безпосередньо впливають на творчу діяльність дитини, спонукаючи її бачити і торкатися, викликаючи емоційний відгук на естетичні якості предмета та підтримуючи розширення інтересів [16].

Розглянемо детальніше види ізотерапії та їхній корекційний вплив на мовленнєву діяльність дошкільнят - «Малювання долоньками», «Пальчиковий живопис» (додаток Б). Корекційна діяльність, пов'язана із малюванням долоньками та використанням пальчикового живопису, спрямована на розвиток різних аспектів дитячого розвитку. Це включає тактильне сприйняття текстури фарби та паперу, рух кистями рук, тонкі рухи пальцями, узгодженість у роботі «очі – руки», координацію рухів, сенсорне сприйняття кольору, форми, а також емоційний відгук на естетичний вигляд предмета [8].

Використання нетрадиційних технологій ізотерапії у роботі з дошкільнятами зі ЗНМ сприяє формуванню навичок уміння створювати красивий образ або предмет, розробляти сюжетну композицію або фантастичний образ [8].

Діяльність із різними художніми матеріалами, такими як папір, фарби, олівці, тісто та інше, не лише сприяє сенсорно-руховому розвитку, але й розширює уявлення дітей про оточуючі предмети. Вона активізує розумову та мовленнєву активність. Під час занять із використанням ізотерапії діти зіштовхуються з новими словами, вчать їх розуміти, розрізняти та використовувати в активному мовленні, що сприяє розширенню словника дошкільників із загальним недорозвитком мовлення [16].

Наприклад, під час ліплення з незвичайного матеріалу, такого як солоне тісто чи спеціальне тісто для ліплення, у дитини формуються важливі навички (додаток В). Вона освоює тактильне сприйняття незвичної текстури тіста, вивчає прийоми ліплення, розвиває міць рук, тонкі рухи пальців, узгодженість роботи «очі – руки», координацію рухів, сенсорне сприйняття кольору та форми, а також відчуття задоволення від самостійних трудових зусиль.

Розмальовування ілюстрацій у книзі Таро Гомі викликає великий інтерес серед дітей дошкільного віку через кілька ключових аспектів. По-перше, стиль малюнків відповідає способу бачення та сприйняття світу саме для маленьких дітей. Їхні прості лінії та форми легко сприймаються дітьми, а їхні емоційно насичені образи зацікавлюють та стимулюють уяву. По-друге, ілюстрації Таро Гомі мають своєрідний, унікальний стиль, який відрізняється від традиційних розмальовок. Це робить процес розмальовування цих ілюстрацій для дітей цікавішим та непередбачуваним, спонукаючи їх до творчості та самовираження. По-третє, автор вдало утримав в своїх роботах елементи, які легко розуміють та відчувають діти. Його малюнки мають доступність та відкритість, які роблять їх привабливими для малечі. Дитина може вільно виражати свою творчість, не боячись «зіпсувати» образ, оскільки малюнок вже має абстрактний та дитячий характер [23]. Отже, ілюстрації Таро

Гомі створюють особливий мистецький світ, який привертає дітей, сприяючи їхньому творчому розвитку та самовираженню.

Щодо наступної техніки, яку ми використовували - "Маранія", що передбачає неструктуроване створення малюнків, що сприяє вільному вираженню та розвитку творчих здібностей. Для дітей з ЗНМ це може бути особливо ефективним, оскільки вони можуть вільно експериментувати з формами та кольорами, розширюючи свій творчий потенціал. Процес створення малюнків включає в себе ритмічні рухи руки, роботу з різними матеріалами та технікою. Це сприяє розвитку моторики рук, координації рухів та сенсорному сприйняттю, що може бути особливо важливим для дітей із ЗНМ. Процес творчості під час використання техніки «Маранія» може викликати розмову та обговорення. Для дітей з мовними труднощами це може бути засобом стимулювання комунікації та розвитку мовлення через обговорення своїх творінь. Така техніка надає дітям можливість вільно виражати свої емоції через малюнок. Для дітей із ЗНМ, які можуть мати труднощі у вербальному вираженні почуттів, це може бути ефективним засобом самовираження та вираження емоцій [25].

Визначуючи високу насиченість та емоційну яскравість гуашевих або акварельних зображень вбачаємо доцільність їх застосування у творчій діяльності з дітьми з ЗНМ. Фарби сприяють виникненню спонтанності та відкритості у вираженні різноманітних емоцій та дослідженні власних переживань дитиною. Це дає можливість дітям більш вільно висловлювати свої почуття та творчо експериментувати (додаток Д). Колективна робота на одному аркуші або в парі, а також спільна творчість всієї групи підсилює виразність результату та сприяє більш активній взаємодії між дітьми. Цей підхід збагачує досвід спільної творчості та створює позитивні взаємовідносини серед учасників (додаток Є).

Використання методики «Малювання сухим листям» або сипучими матеріалами та продуктами є захопливим заняттям для дітей, яке приносить їм багато радості та творчого задоволення. Процес включає в себе створення

малюнка за допомогою клею та листя. Діти наносять клей на аркуш паперу, а потім розтирають сухе листя між долонями, перетворюючи його на дрібні частинки, які розсипають над клейовим малюнком. Зайві частинки, що не приклеїлися, струшують [21].

Також можна використовувати дрібні сипучі матеріали та продукти, такі як круп (манка, вівсяні та інші пластівці), гречка, пшоно, цукровий пісок, вермішель та інші, для створення цікавих зображень (додаток Ж).

Малювання за допомогою різних предметів з оточуючого середовища, таких як м'який папір, гумові іграшки, кубики, губки зубних щіток, палички, нитки, коктейльні соломинки, гумки та інші (додаток И), є зацікавлюючим та творчим заняттям для дітей. Ініціатива дітей використовувати незвичайні предмети для малювання завжди вітається, за умови, що це не завдає шкоди навколишньому середовищу та не обмежує права інших дітей. Залучення різноманітних предметів за ініціативою самої дитини служить сигналом для вихователя про зацікавленість у творчій діяльності, підвищення самооцінки та розвиток здатності висувати та захищати власні ідеї [8].

У творчій діяльності спостерігається прискорений розвиток сприйняття та усвідомлення мовлення серед дітей. Мовлення стає практично спрямованим і отримує значення для виконання конкретних завдань, так як вони вимагають мовленнєвого вираження. Різноманітні види образотворчого мистецтва сприяють розвитку мовлення через те, що вони легко створюють ситуації, що викликають мовленнєву активність.

Важливим є той факт, що під час творчих занять легко створюються проблемні ситуації, які сприяють виникненню мовленнєвої активності. Наприклад, якщо дитина випадково не отримала певний матеріал, це може викликати комунікативну реакцію, і вона буде змушена виразити свої потреби та ініціювати мовленнєвий процес. Усі свої дії дитина намагається промовляти (чому вона взяла саме цей колір, який у неї настрій, коли вона малює). Після того, як дитина намалювала, обговорюється, що вона намалювала, чи подобається їй, що вона використовувала в роботі [24].

Таким чином, ізотерапія - це метод терапії, який включає в себе образотворчу творчість, переважно малювання. Малювання сприяє розвитку дрібної моторики, уваги, мислення та мовлення. Цей метод допомагає знімати напругу, покращує чуттєво-рухову координацію, активізує конкретно-образне мислення, яке переважно пов'язане з правою півкулею мозку, а також абстрактно-логічне мислення, за яке відповідає ліва півкуля [8;10;17;35;36].

У логопедичній роботі застосовувати цей метод у розвитку зв'язного мовлення в таких варіантах:

- малювання на сюжет оповідання з подальшим представленням свого малюнка;
- малювання на певний сюжет сприяє кращому осмисленню та підвищує якість переказу: його зв'язність, послідовність, повноту, інформативність;
- заняття з розмальовкою, де діти можуть спочатку розфарбувати малюнок, а потім розповісти казку або розповідь, пов'язану з лексичною темою;
- використовуючи малювання різними способами (пальчиками, долонею, ватними паличками, друкуванням різних предметів), розвивається дрібна моторика рук, необхідна для розвитку зв'язного мовлення [23].

Для реалізації мети формувального експерименту нами було підібрано вправи, мовленнєвий і наочний матеріал, що відповідав віковим особливостям і рівню мовленнєвого розвитку дітей.

Навчальний експеримент структурно являв собою два взаємопов'язані етапи: підготовчий та основний. Розглянемо їх докладніше.

I. Підготовчий етап. Мета: підготовка дітей до спеціальних занять із розвитку зв'язного мовлення за допомогою ізо- та ігротерапії. На цьому етапі здійснювалося включення окремих творчих завдань у різні види занять. Зміст завдань за кожним видом занять подано в таблиці 3.1.

Зміст та завдання роботи на підготовчому етапі роботи з використанням елементів арт-терапії

Мета	Зміст роботи
Розвиток зв'язного мовлення та уяви	<p>Методика: малювання акварельними фарбами.</p> <p>Завдання: зобразити улюблені предмети, місця. Описати свій малюнок.</p>
Розвиток діалогової форми спілкування та уяви	<p>Методика: аплікація з обрізків паперу.</p> <p>Завдання: скласти з обрізків паперу будь-яку картинку. Відповісти на запитання логопеда поле виконання завдання.</p>
	<p>Методика: малювання аквареллю по мокрому аркушу.</p> <p>Завдання: намалювати героя. Відповісти на запитання логопеда.</p>
Удосконалення зв'язного мовлення. Розвиток уяви.	<p>Методика: плями.</p> <p>Завдання: налити на папір трохи фарби і зігнути аркуш навпіл. Розгорнути й уважно подивитися, на що схожа пляма. За бажання можна доповнити пляму необхідними деталями, тобто домалювати картинку. Придумати й описати, на що або на кого схожа пляма.</p>
	<p>Методика: тістопластика.</p> <p>Завдання: зліпити із солоного тіста улюблену домашню тварину. Скласти розповідь про цю тварину.</p>
	<p>Методика: маранія.</p> <p>Завдання: намалювати малюнок на вільну тему. Скласти невелику розповідь за цим малюнком.</p>
	<p>Методика: Таро Гомі.</p> <p>Завдання: Домалювати предмети, яких бракує, і розфарбувати малюнок. Відповісти на запитання логопеда.</p>
	<p>Методика: малювання сухим листям (сипучими матеріалами та продуктами).</p> <p>Завдання: на аркуш паперу нанести клеєм малюнок, потім розсипати дрібні частинки листя на малюнок. Скласти розповідь за малюнком.</p>
	<p>Методика: малювання предметами навколишнього простору.</p> <p>Завдання: вибрати будь-який предмет зі столу (ластик, олівець, нитки, кубик, гумові іграшки тощо) і намалювати</p>

	малюнок, використовуючи обраний вами предмет. Відповісти на запитання логопеда
--	--

II. Основний етап.

З метою розвитку зв'язного мовлення дошкільників з ЗНМ на цьому етапі пропонувалися наступні види занять:

- 1) виготовлення аплікації за загальним описом певного персонажа;
- 2) малювання пейзажу відповідно до словесного опису;
- 3) створення ілюстративного малюнку до прочитаної казки;
- 4) вільне малювання на обрану дитиною тему.

В межах даного етапу ми пропонуємо практичні завдання для:

- 1) покращення зв'язного мовлення;
- 2) розвитку концентрації уваги;
- 3) розвитку репродуктивної та творчої уяви;
- 4) активізації існуючих знань та уявлень про навколишнє;
- 5) розвитку дрібної моторики;
- 6) розширення та активізації імпресивного словника;
- 7) покращення діалогової форми спілкування.

Наведемо приклад одного з таких занять зі **створення аплікації та опису персонажа**. Діти прослухали народну казку «Лисиця і Журавель», дітям пропонувалося склеїти портрет-аплікацію будь-якого героя казки. Перед виконанням завдання була проведена робота з обговорення зовнішніх ознак головних героїв, їхніх характерних особливостей тощо. Після чого їм були запропоновані вирізані фігури з кольорового паперу різної форми. Діти обирали фігуру і наклеювали її на папір. Листок може бути головою, тулубом, сукнею або чимось іншим. Кольоровими олівцями діти домальовували все необхідне, щоб вийшов портрет. У структуру таких занять входили такі завдання:

- 1) прослухати казку;
- 2) визначити тему казки;

- 3) визначити головних героїв казки;
- 4) описати характерні зовнішні особливості головних героїв казки;
- 5) створити портрет головного героя шляхом склеювання аплікації з елементами малювання;
- 6) дати ім'я отриманому персонажу;
- 7) детально описати отриманого персонажа;
- 8) обговорення та аналіз дитячих робіт (порівняти отриманого персонажа з персонажем казки).

Наведемо приклад *проведення малювання пейзажу за описом*. Так, наприклад, діти розучували вірш В.Лефтія «Гей, весна іде...» [3], після чого малювали пейзажну ілюстрацію до вірша в нетрадиційній техніці -малювання пальцем із використанням гуашевих фарб. Перед виконанням завдання діти були ознайомлені з прийомами цієї техніки. Під час виконання дітьми ілюстрації було надано необхідну допомогу у вигляді навідних запитань. До структури заняття входили такі завдання:

- 1) знайомство з нетрадиційною технікою малювання пальцем;
- 2) розучування вірша;
- 3) спільне обговорення пейзажу, що описується у вірші;
- 4) малювання дітьми пейзажу в нетрадиційній техніці;
- 5) відповіді на запитання логопеда за малюнками дітей;
- 6) аналіз дитячих робіт.

Під час виконання *малювання ілюстрації до художнього твору*, наприклад, дітьми було прослухано казку «Мишка-хитрунка та Котик-мурчик» [11]. Потім дітям було запропоновано намалювати кольорову ілюстрацію до казки. Перед виконанням завдання було проведено попередню роботу з виявлення дійових осіб казки, їхніх зовнішніх і характерних особливостей, обговорення сюжету. До структури заняття входили такі завдання:

- 1) прослухати казку;
- 2) визначити тему казки;

- 3) визначити головних героїв казки;
- 4) описати характерні зовнішні особливості головних героїв казки;
- 5) обговорення можливого пейзажу ілюстрації;
- 6) малювання дітьми кольорової ілюстрації;
- 7) обговорення дитячих робіт;
- 8) складання переказу казки за власними малюнками.

Наведемо приклад заняття з використанням *сюжетного малювання на вільну тему* та *складання розповіді за малюнком*. Дітям було запропоновано завдання намалювати сюжетний малюнок на основі особистого досвіду (як я провів вихідні, я був на прогулянці тощо) і скласти розповідь за своїм малюнком. До структури заняття входили такі завдання:

- 1) визначення теми малюнка;
- 2) визначення елементів малюнка (опис пейзажу, героїв малюнка);
- 3) малювання сюжетної композиції;
- 4) аналіз та обговорення робіт;
- 5) відповіді на запитання логопеда за малюнками;
- 6) складання оповідань;
- 7) аналіз дитячих оповідань.

Наведемо приклад заняття з використанням *тістопластики*. Дітям було запропоновано згадати домашніх тварин, обговорити їхні звички та звички. Потім було дано завдання зліпити із солоного тіста свого улюбленого домашнього улюбленця і скласти про нього розповідь. У структуру заняття входили такі завдання:

- 1) називання домашніх тварин;
- 2) обговорення їхніх звичок, звичок;
- 3) вибір улюбленої домашньої тварини;
- 4) ліплення дітьми тварини;
- 5) обговорення отриманих робіт;
- 6) складання оповідань;
- 7) аналіз дитячих оповідань

Приклад заняття з використанням методики *маранія*. На початку заняття з дітьми було проведено бесіду про цю методику, було показано відеоролики, як діти малювали за цією технологією. Далі дітям пропонувалося намалювати малюнок на вільну тему, а потім скласти розповідь за малюнком. У структуру заняття входили такі завдання:

- 1) бесіда та перегляд відеороликів за цією методикою;
- 2) вибір теми малюнка;
- 3) малювання;
- 4) обговорення отриманих робіт;
- 5) складання оповідань;
- 6) аналіз дитячих оповідань.

Під час малювання за методикою *Таро Гомі* дітям було запропоновано розмальовки, в яких їм було необхідно домалювати елемент, якого бракує, розфарбувати все та відповісти на запитання логопеда. У структуру заняття входили такі завдання:

- 1) вибір розмальовки;
- 2) визначення відсутнього елемента;
- 3) малювання відсутнього елемента;
- 4) розфарбовування малюнка;
- 5) обговорення робіт;
- 6) відповіді на запитання логопеда;
- 7) аналіз дитячих робіт.

Наведемо приклад заняття з використанням методики *малювання сухим листям (сипучими матеріалами та продуктами)*. Дітям пропонувалося обговорити пори року, далі намалювати свою улюблену пору року, обвести малюнок клеєм і прикрасити сухим листям та сипучими продуктами, що заздалегідь було приготовано, і скласти розповідь. До структури заняття входили такі завдання:

- 1) обговорення пір року;
- 2) вибір улюбленої пори року;

- 3) малювання та обведення клеєм малюнка;
- 4) нанесення сухого листа і сипучих матеріалів на малюнок;
- 5) розповіді за малюнками;
- 6) аналіз робіт.

Приклад заняття з використанням методики *малювання предметами навколишнього простору*. З дітьми була проведена бесіда про квіти. Діти розповіли про свої улюблені квіти, далі їм було запропоновано намалювати букет квітів мамі гумовими іграшками і відповісти на запитання логопеда. У структуру заняття входили такі завдання:

- 1) бесіда про квіти;
- 2) обговорення улюблених кольорів дітьми;
- 3) малювання букета гумовими іграшками;
- 4) обговорення робіт;
- 5) відповіді на запитання логопеда.

Таким чином, для дітей з ЗНМ використання елементів арт-терапії на логопедичних заняттях є ефективним не тільки в якості розвитку їхніх творчих здібностей у певному виді діяльності, а й у плані розвитку мовленнєвої діяльності. Опорою для розвитку мовлення стають не просто картинка і пояснення педагога, а особистий досвід дитини, адже під час образотворчої діяльності вона сама щось робить, творить, фантазує.

3.2. Визначення ефективності арт-терапії у розвитку зв'язного мовлення дітей дошкільного віку з корекції зв'язного мовлення дошкільників із загальним недорозвитком мовлення

За результатами впровадження елементів арт-терапії у корекційно-логопедичну роботу зі старшими дошкільниками з ЗНМ нами було повторно проведено діагностичну методику М. Вашуленка [6]. Результати повторної перевірки навичок переказу у дітей з ЗНМ представлено у таблиці 3.2.

Таблиця 3.2.

Сформованість навички переказу прослуханого тексту у дітей з ЗНМ

Ім'я дитини	Критерій			
	Смислової цілісності	Лексико-граматичного оформлення висловлювання	Самостійності виконання завдання	Всього
Валерія Ш.	10	10	20	40
Ярослав Б.	10	10	20	40
Єгор К.	10	10	10	30
Степан Л.	10	10	10	30
Михайло З.	5	10	10	25
Арсен О.	15	10	15	40
Катя П.	15	10	10	35
Максим С.	10	5	10	25
Микита Ж.	10	10	15	35
Олеся В.	5	5	5	15

З таблиці ви бачимо, що навичка складання переказу в дітей з ЗНМ підвищилася. Майже всі діти впоралися із завданням самостійно без допомоги логопеда, тільки кільком дітям було надано допомогу при виконанні завдання. Під час складання висловлювань не були пропущені головні ланки, переказ був повним, граматично правильно оформленим.

Під час повторного виконання другого завдання діагностичної методики було отримано результати, що представлено у таблиці 3.3.

Таблиця 3.3.

Сформованість навички складання розповіді за серією сюжетних картинок у дітей з ЗНМ

Ім'я дитини	Критерій			
	Смислової цілісності	Лексико-граматичного оформлення висловлювання	Самостійності виконання завдання	Всього
Валерія Ш.	15	10	20	45
Ярослав Б.	10	10	20	40
Єгор К.	10	10	10	30
Степан Л.	10	5	15	30
Михайло З.	10	10	10	30
Арсен О.	10	5	10	25
Катя П.	10	10	10	30
Максим С.	10	10	10	30
Микита Ж.	10	10	5	25
Олеся В.	10	5	10	25

За даними з таблиці ми можемо зробити висновок про те, що навичка складання розповіді за серією сюжетних картин також підвищилася. Майже всі діти впоралися із завданням самостійно, тільки троє дітей не змогли граматично правильно побудувати речення і вдавалися до допомоги логопеда. Решта дітей майже не користувалися допомогою логопеда: самостійно розклали картинки і склали розповідь.

Після опрацювання отриманих результатів ми визначили рівні сформованості зв'язного мовлення в дошкільнят цієї групи, що представлені у таблиці 3.4.

Таблиця 3.4.

Рівні сформованості зв'язного мовлення у дошкільнят з ЗНМ

№	Ім'я дитини	Кількість балів	Рівень
1.	Валерія Ш.	85	Високий
2.	Ярослав Б.	80	Високий
3.	Єгор К.	60	Середній
4.	Степан Л.	60	Середній

5.	Михайло З.	55	Середній
6.	Арсен О.	70	Середній
7.	Катя П.	55	Середній
8.	Максим С.	55	Середній
9.	Микита Ж.	60	Середній
10.	Олеся В.	40	Низький

Можна виокремити такі якісні зміни в мовленні дітей після проведення експериментальної роботи. Валерія Ш. і Ярослав Б. склали переказ самостійно, передали зміст і послідовність викладу повністю. Під час виконання завдання з сюжетними картинками самостійно склали зв'язну розповідь, повно й адекватно відобразили ситуацію.

Діти із середнім рівнем сформованості зв'язного мовлення (Єгор К., Степан Л., Михайло З., Арсен О., Катя П., Максим С., Микита Ж.) склали переказ за певною допомогою; у розповіді за сюжетною картинкою досить повно відобразили зміст зображуваного, але припустилися пропусків окремих моментів. У розповіді за серією сюжетних картинок у них простежувалися слабо виражені порушення зв'язності, пропуски окремих сюжетних моментів, які не порушували загальної логіки розповіді.

Олеся В., яка перебуває на низькому рівні розвитку зв'язного мовлення, для переказу використовувала допомогу логопеда, потребувала повторних навідних запитань. Під час розповіді за серією сюжетних картинок у нього була порушена зв'язність оповіді. У розповіді за сюжетною картинкою - не відобразила деякі суттєві деталі.

Проаналізувавши дані, отримані під час повторної діагностики, у групі дітей із ЗНМ було отримано такі результати: з високим рівнем розвитку зв'язного мовлення - 2 дітей (20%); із середнім рівнем - 7 осіб (70%); з низьким - 1 дитина (10%) (рис. 3.2.). Таким чином, у групі після проведеної роботи стали помітно переважати діти із середнім рівнем розвитку зв'язного мовлення.

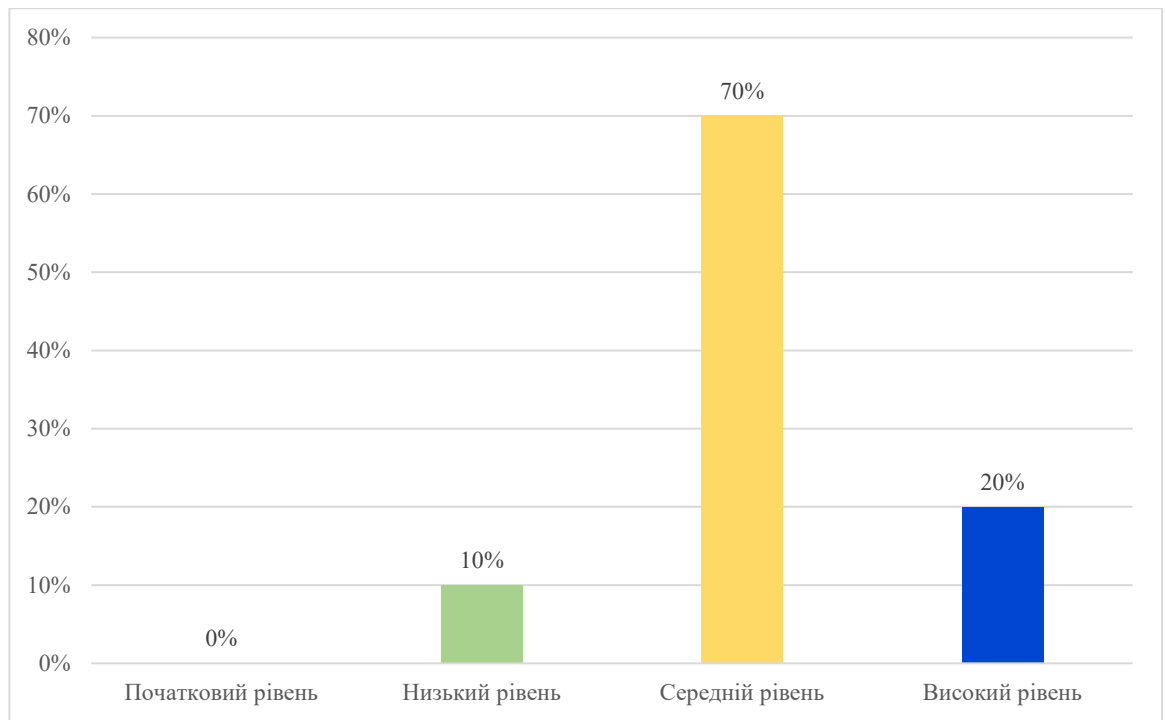

Рис. 3.2. Рівні сформованості зв'язного мовлення в дошкільнят з ЗНМ на формувальному етапі

Порівнявши результати діагностики зв'язного мовлення у групі дітей із ЗНМ до та після корекційно-логопедичної роботи, можна зробити наступні висновки: Після проведення корекційних заходів зафіксовано поліпшення рівня розвитку зв'язного мовлення у більшості дітей групи. За результатами початкової діагностики було виявлено, що 10% дітей мали високий рівень розвитку зв'язного мовлення, 40% - середній, 40% - низький, і 10% - початковий рівень. Після завершення корекційно-логопедичної роботи за результатами повторної діагностики помітно поліпшилося становище: 20% дітей досягли високого рівня розвитку зв'язного мовлення, 70% підвищили свій рівень до середнього, 10% залишились на низькому рівні, і лише 10% дітей мають початковий рівень (рис. 3.3.).

Отже, результати свідчать про ефективність проведених корекційних заходів у покращенні розвитку зв'язного мовлення у більшості дітей групи з мовленнєвим недорозвитком. Важливо продовжувати спрямовану роботу над мовленнєвими навичками цих дітей для досягнення ще більших результатів.

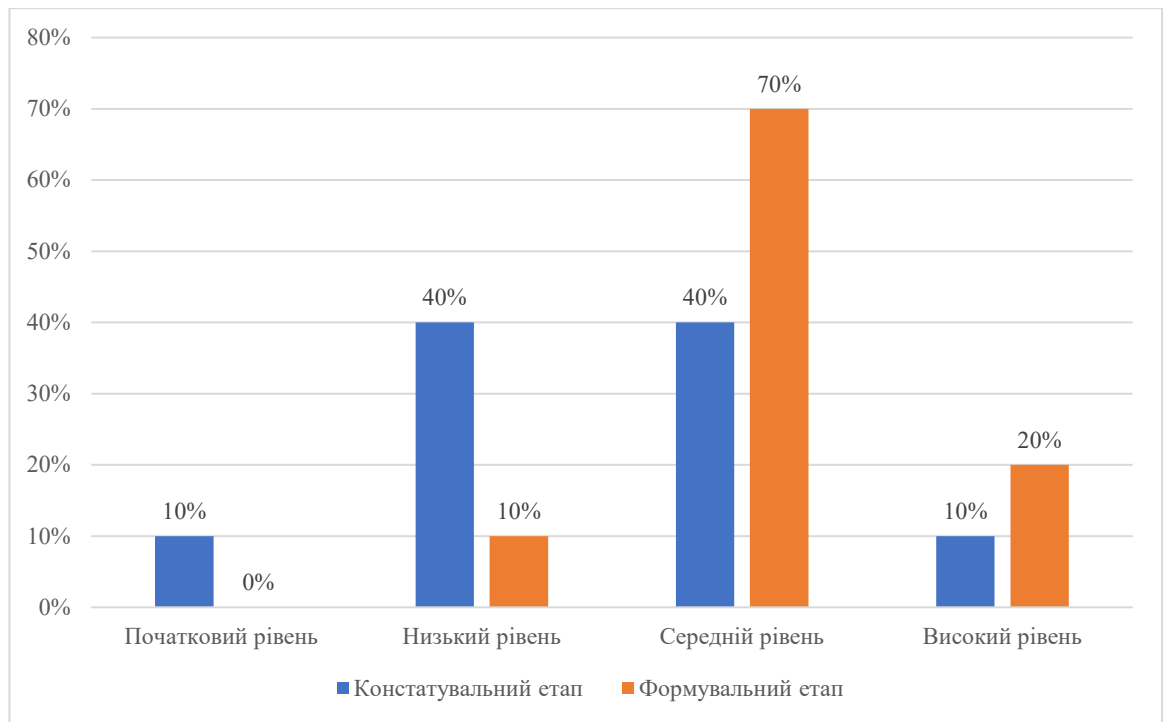

Рис. 3.3. Узагальнені показники рівнів сформованості компонентів зв'язного мовлення на констатувальному на формувальному етапах

Таким чином, на формувальному етапі експерименту ми розробили серію логопедичних занять, використовуючи елементи арт-терапії, ефективність яких була перевірена експериментальним шляхом. У процесі експериментального навчання нами було суб'єктивно помічено, що діти продуктивніше засвоювали нову інформацію, охочіше брали участь в обговореннях на занятті, виявляли більший інтерес, що свідчило про підвищення мотивації. Об'єктивні дані підтверджують ефективність використання елементів арт-терапії для розвитку зв'язного мовлення дошкільників з ЗНМ. Побудова зв'язних висловлювань у дітей покращилася, у них почала дотримуватися логічна послідовність, пропуски фрагментів тексту стали спостерігатися рідше, покращилися показники використання граматичних норм української мови.

Висновок до третього розділу

Третій розділ кваліфікаційної роботи присвячено вивченню ефективності використання ізотерапії в логопедичній роботі для розвитку

зв'язного мовлення дошкільників із загальним недорозвитком мовлення. Нами було детально описано зміст роботи з корекції зв'язного мовлення дошкільників із загальним недорозвитком мовлення, де застосовувалися елементи арт-терапії. Нами використовувалися наступні методики ізотерапії: малювання акварельними фарбами; аплікація з обрізків паперу; техніка плями; тістопластика; Таро Гомі; маранія; малювання сухим листям (сипучими матеріалами та продуктами); малювання предметами навколишнього простору. До кожної із обраних методик та структури заняття висвітлені відповідні завдання, яких ми досягали у роботі з дітьми. Робота з використанням арт-терапії дозволила створити позитивне середовище для розвитку зв'язного мовлення, сприяючи творчому виявленню дітей.

За результатами впровадження було повторно проведено авторську діагностичну методику М. Вашуленка вивчення усного зв'язного мовлення у дітей. Після завершення корекційно-логопедичної роботи за результатами повторної діагностики помітно поліпшилося становище: 20% дітей досягли високого рівня розвитку зв'язного мовлення, 70% підвищили свій рівень до середнього, 10% залишились на низькому рівні, і лише 10% дітей мають початковий рівень. Аналіз отриманих результатів підтверджує, що використання ізотерапії має значущий позитивний вплив на розвиток зв'язного мовлення у даній категорії дітей. Зафіксоване покращення висловлювання, розвитку зв'язного мовлення дітей з загальним недорозвитком мовлення.

Отже, отримані результати демонструють ефективність використання ізотерапії не тільки в якості розвитку їхніх творчих здібностей у певному виді діяльності, а у логопедичній роботі для розвитку зв'язного мовлення дошкільників із загальним недорозвитком мовлення.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційному дослідженні розглянуто проблему розвитку зв'язного мовлення дошкільнят із загальним недорозвитком мовлення засобом арт-терапії. Узагальнені результати проведеного наукового дослідження дозволили сформулювати такі висновки.

Аналізуючи літературні джерела, було встановлено актуальність проблеми розвитку зв'язного мовлення у дітей із загальним недорозвитком мовлення. Проаналізовано погляди видатних вітчизняних вчених (О. Боряк, С. Конопляста, І. Мартиненко, Н. Пахомова, Ю. Рібцун, М. Шеремет та ін.) на проблему класифікації та характеристики дітей з загальним недорозвитком мовлення.

У дітей із мовленнєвим недорозвитком виділено особливості зв'язного мовлення: порушення логічної послідовності тексту, фокусування на другорядних деталях, забування головних подій, повтор окремих епізодів; наявність простих малоінформативних речень; труднощі в обдумуванні висловлювань тощо.

Представлено огляд програми «Корекційно-розвиткова робота з дітьми із загальним та фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення» І. Кравцової. Висвітлено аналіз напрямків корекційно-логопедичної роботи з розвитку зв'язного мовлення дошкільників з ЗНМ відповідно до років навчання за програмою. Визначено основні форми (навчальні логопедичні заняття, що проводяться малогруповим методом (5-6 осіб)) з дітьми з ЗНМ, окреслено види логорозвиткових вправ: лексичні та лексико-граматичні.

Дослідження, що передбачало визначення рівнів сформованості зв'язного мовлення в дошкільників з загальним недорозвитком мовлення проводилося на базі LD-med центр реабілітації здоров'я і навчання (Польща). У діагностиці брали участь десять дітей п'яти- та шестирічного віку із загальним недорозвитком мовлення. Нами було застосовано авторську діагностичну методику вивчення усного зв'язного мовлення у дітей М. Вашуленка, що дала змогу за короткий термін вивчити відхилення в

розвитку зв'язного мовлення дошкільнят з загальним недорозвитком мовлення. Визначено критерії оцінки відповідно до діагностичної методики, рівні (високий, середній, низький, початковий), надано їх якісну та кількісну характеристику.

Узагальнені результати рівнів дослідження засвідчили про те, що 10% респондентів мали високий рівень розвитку зв'язного мовлення, 40% - середній рівень; 40% - низький; 10% - початковий. Отримані результати свідчать про різноманіття рівнів розвитку зв'язного мовлення у даній групі дітей, що слугує підставою для подальшого індивідуалізованого підходу у роботі з кожним з них.

Застосування ізотерапії в логопедичній практиці було ефективним методом впливу на розвиток зв'язного мовлення у дошкільників із загальним недорозвитком мовлення. Структурований підхід до використання ізотерапії дозволив створити позитивне середовище для розвитку зв'язного мовлення.

Для реалізації мети формувального експерименту нами було підібрано вправи, мовленнєвий і наочний матеріал, що відповідав віковим особливостям і рівню мовленнєвого розвитку дітей. Навчальний експеримент структурно являв собою два взаємопов'язані етапи: підготовчий та основний.

У логопедичній роботі застосовувати ізотерапії у розвитку зв'язного мовлення дітей з загальним недорозвитком мовлення проводилося у наступних напрямках: малювання на певний сюжет сприяє кращому осмисленню та підвищує якість переказу: його зв'язність, послідовність, повноту, інформативність; заняття з розмальовкою, де діти можуть спочатку розфарбувати малюнок, а потім розповісти казку або розповідь, пов'язану з лексичною темою;

Нами використовувалися різні методики ізотерапії: малювання акварельними фарбами; аплікація з обрізків паперу; техніка плями; тістоластика; Таро Гомі; маранія; малювання сухим листям (сипучими матеріалами та продуктами); малювання предметами навколишнього простору.

За результатами впровадження було повторно проведено авторську діагностичну методику М. Вашуленка вивчення усного зв'язного мовлення у дітей. Після завершення корекційно-логопедичної роботи за результатами повторної діагностики помітно поліпшилося становище: 20% дітей досягли високого рівня розвитку зв'язного мовлення, 70% підвищили свій рівень до середнього, 10% залишились на низькому рівні, і лише 10% дітей мають початковий рівень.

Аналіз результатів експерименту свідчить про позитивний вплив ізотерапії на розвиток зв'язного мовлення у досліджуваній групі дошкільників з загальним недорозвитком мовлення. Зафіксовані зміни у рівні висловлювання, розширенні лексичного запасу та поліпшенні мовленнєвої взаємодії свідчать про успішність методу.

Отже, засвідчено важливість ізотерапії не тільки в якості розвитку їхніх творчих здібностей у певному виді діяльності, а й в розвитку зв'язного мовлення у дошкільників із загальним недорозвитком мовлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анастасова Н. М., Соснова К. О. Розвиток дрібної моторики рук дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення засобами ізотерапії. *Science progress in European countries: new concepts and modern solutions: papers of the 11th International Scientific Conference*. December 20, 2019, Stuttgart, Germany. 2019. С. 125-129.
2. Бабій І. В. Ізотерапія у роботі гувернера-дефектолога. *Вісник Науково-дослідної лабораторії інклюзивної педагогіки*: Умань: ВПЦ «Візаві», 2020. Вип. VI. С. 80-82.
3. Бережна Т. М. (упор.) Навчально-методичний посібник для студентів педагогічних вищих навчальних закладів I – II рівнів акредитації. Для спеціальності: 5.01010101 Дошкільна освіта. Донецьк, 2012. 664 с.
4. Боряк О. В. Теорія і практика формування мовленнєвої діяльності розумово відсталих дітей молодшого шкільного віку: дисертація. 2019. URL: <http://surl.li/nfvdw> (дата звернення: 16.11.2023).
5. Брушневська І. Дослідження стану сформованості лексики у дітей п'ятого року життя із загальним недорозвитком мовлення. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2017. № 3. С. 39–44.
6. Брушневська І. М., Рібцун Ю. В. Комунікативний компонент мовленнєвої діяльності у дітей: діагностичний комплекс. Запоріжжя : ТОВ «ЛІПС» ЛТД, 2020. 144 с.
7. Вашуленко М.С. Дослідження стану сформованості зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ. *Дидактичні та методичні завдання розвитку мовлення дітей дошкільного та молодшого шкільного віку*: зб. наук. праць. К.: ФОП «НВП Професіонал», 2018. С. 11-18.
8. Дермельова В. Ю. Ізотерапія в навчально-виховному логокорекційному процесі осіб із загальним недорозвитком мовлення. *Актуальні проблеми корекційної педагогіки, психології та реабілітації*: матеріали I Всеукраїнської

- студентської науково-практичної конференції (14.02.2017 року, м. Суми). Суми: ФОП Цьома С.П. 2017. С. 51-53.
9. Дичок Т. П., Глеваська С. Розвиток комунікативної сфери дітей із загальним недорозвитком мовлення за допомогою пісочної анімації. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Корекційна педагогіка і психологія*. Кам'янець-Подільський: ПП Медобори-2006. 2017. Вип. 8. Т.1. 30-35 с.
 10. Дичок Т. Творчий розвиток дітей із загальним недорозвитком мовлення за допомогою пісочної анімації. *Психолого-педагогічний супровід гармонійного розвитку дитини в загальноосвітніх закладах: зб. матер. регіон. науково-метод. семінарів для науковців, практичних працівників та студентів*. Умань: ФОП Жовтий. 2017. Випуск II. С. 36-40.
 11. Казка «Мишка-хитрунка та Котик-мурчик». URL: <http://surl.li/nfxjx>
 12. Касілова Л. С. Корекційно-розвивальна робота з дітьми із загальним недорозвитком мовлення. *Таврійський вісник освіти*. 2013. №. 3. С. 56-60.
 13. Королюк Т., Ярмола О. Характеристика стану зв'язного мовлення дітей 4-5 років із загальним недорозвиненням мовлення III рівня. *Вісник Львівського університету. Серія: Педагогічна*. 2012. №. 28. С. 74-78.
 14. Кравцова І. В., Стахова Л. Л. Програма «Корекційно-розвиткова робота з дітьми із загальним та фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення». Тернопіль : Мандрівець, 2020. 80 с.
 15. Куренкова А. В. Інноваційні технології мовленнєвого розвитку дітей з ЗНМ в роботі вчителя-логопеда. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. Вип. 62. Том 2. С. 248-254. URL: <http://surl.li/nfvdg> (дата звернення 12.11.2023).
 16. Логвиненко Т. Використання засобів арт-педагогіки та арт-терапії у соціально-педагогічній роботі з дітьми з особливими освітніми потребами. *Наука і техніка сьогодні*. 2022. № 5(5). С. 273-280.
 17. Логопсихологія: навч. посіб. / Конопляста С. Ю., Сак Т. В.; за ред.. Шеремет М. К. К.: Знання, 2010. 293 с.

18. Лось Н. І., Колишкін О.В. Особливості використання логопедичних технологій в процесі творчого зв'язного мовлення у дітей із загальним недорозвитком мовлення. *Корекційна та інклюзивна освіта очима молодих науковців* : зб. наукових праць. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка. 2018. Вип. 6. С. 273-279.
19. Мальцева Ю.О., Зелінська-Любченко К.О. Методика дослідження стану зв'язного мовлення дітей із ЗНМ середнього дошкільного віку. URL: <http://surl.li/nfvdk> (дата звернення 12.11.2023).
20. Малярчук А.Я. Обстеження мовлення дітей: Дидактичний матеріал. К.: Літера ЛТД, 2002. 104 с.
21. Маркозова А., Міщенко О. Використання елементів арт-терапії у профілактичній роботі із запобігання розвитку дисграфії у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення третього рівня. *Grail of Science*. 2023. № 29. С. 273–280.
22. Нагорна А. О. Особливості словника дітей дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення. *Сучасні проблеми логопедії та реабілітації*: матеріали X Всеукраїнської заочно науково-практичної конференції з міжнародною участю (18 листопада 2021 року, м. Суми). Суми : ФОП Цьома С. П., 2021. С. 152-158.
23. Назаренко Н. Ю., Висоцька А. М. Застосування методів арт-терапії в логопедичній роботі з дітьми дошкільного віку. 2021. С. 1-7. URL: <http://surl.li/cenfg>
24. Піроженко Т.О. Комунікативно-мовленнєвий розвиток дитини: монографія: ТОВ “Нора-прінт”, 2002. 309 с.
25. Прийма В. О., Науменко Н. В. Корекційна робота з дітьми дошкільного віку з знм засобами арт-терапії. *Харківський природничий форум: збірник тез. шостої міжнародної конференції молодих учених (18-19 травня 2023 р.)*. Х. : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2023. С. 311-313.

- 26.Рібцун Ю. В. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей молодшого дошкільного віку із ЗНМ : програмно-методичний комплекс. К. : Освіта України, 2011. 292 с.
- 27.Рібцун Ю. В. Мовленнєва картка обстеження дітей четвертого року життя із ЗНМ. К. : Освіта України, 2010. 12 с.
- 28.Смаль І. П. Психолого-педагогічна допомога дітям дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення методами арт-терапії. *European scientific congress: the 1 st International scientific and practical conference (February 20-22, 2023)* Barca Academy Publishing, Madrid, Spain. 2023. С. 314-319.
- 29.Степанова О. Формування зв'язного мовлення в дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення у спеціальних закладах освіти. *New pedagogical thought*. 2021. Т. 105. №. 1. С. 120-123.
- 30.Сюгай Є. В., Чекан О. І. Діти із загальним недорозвитком мовлення, їх рівні. *Сучасні тенденції розвитку науки й освіти в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів: збірник тез доповідей за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції (Мукачєво 14-15 травня 2020 року)*. Мукачєво : Вид-во МДУ. 2020. С. 220-223.
- 31.Тарасун В. В. Логодидактика : навч. посіб. для вищ. навч. закл. Київ: Вид-во Нац. пед. ун-ту імені М. П. Драгоманова. 2004. 348 с.
- 32.Трофименко Л. І. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ. К.: ПП «Актуальна освіта», 2013. 108 с.
- 33.Трофименко Л. Новий зміст корекційного навчання з розвитку мовлення дітей середнього дошкільного віку із ЗНМ II-III ступенів. *Дефектологія*. 2007. №3. С. 34-40.
- 34.Трофименко Л. І. Шляхи подолання загального недорозвитку мовлення у дітей дошкільного віку: монографія. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. 104 с.
- 35.Федій О. А. Естетотерапія. Навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури - 2007. 256 с.
- 36.Хижна О., Сакалюк О., Куцин Е. Арт-педагогіка і арт-терапія в соціальній реабілітації дітей. КНТ, 2023. 148 с.

- 37.Чекан О. І., Дочинець Г. Д., Вовчок В. М. Система роботи з розвитку зв'язного мовлення дітей із ЗНМ в ігровій діяльності. Наука майбутнього: збірник наукових праць студентів, аспірантів та молодих вчених. Мукачево : РВВ МДУ. 2022. Випуск 1(9). С. 163-169
- 38.Шеремет М. К. Логопедія: підручник. К. : Видавничий Дім «Слово», 2014. 672 с.
- 39.Шеремет М. К., Мартиненко І. В Хрестоматія з логопедії : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів К. : КНТ, 2006. 360 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Серії сюжетних картинок для складання оповідання

**Приклад роботи дитини з ЗНМ із заняття «Підводний світ» у техніці з
малювання долоньками**

Приклад роботи у техніці «Тістопластика»

Завдання у техніці «Таро Гомі»

Підгрупове заняття у техніці «Маранія»

Групова робота на заняття у техніці «Маранія»

Результат малювання сипучим матеріалом – манною крупою

Малювання предметами навколишнього простору

